

กลวิธีประพันธ์ในวรรณกรรมนิราศปรโลก¹

วรรณัน จักรวิ^{1*} และ เสาวณิต จุลวงศ์²

บทคัดย่อ

^{1,2} คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ประเทศไทย

¹ tp.jrsu@gmail.com
² sa_van@yahoo.com

* ผู้รับผิดชอบหลัก

บทความวิจัย

รับบทความ: 22 สิงหาคม 2568

แก้ไขบทความ: 10 พฤศจิกายน 2568

ตอบรับ: 13 มกราคม 2569

บทความนี้มุ่งศึกษากลวิธีประพันธ์ของวรรณกรรมที่มีเนื้อหา กล่าวถึงการเดินทางไปยังสวรรค์และนรกโดยใช้ขนบการประพันธ์ แบบนิราศ 6 เรื่อง เรียกว่า วรรณกรรมนิราศปรโลก ผลการศึกษา นำเสนอกลวิธีประพันธ์ของวรรณกรรมนิราศปรโลก 3 กลวิธีที่ เด่นชัด ได้แก่ กลวิธีการนำเสนอเนื้อหา การดำเนินตามขนบของ วรรณกรรมนิราศ และกลวิธีทางวรรณศิลป์ กลวิธีประพันธ์เหล่านี้ ก่อให้เกิดรสวรรณคดี 6 รส ได้แก่ พิภัสสรส ภยานกรส กรุณารส อัทธุตรส ศฤงคารรส และหาสยรส รสที่โดดเด่นในเรื่องที่มีการเดินทาง ไปนรกคือพิภัสสรสและภยานกรสเพื่อเตือนให้เกรงกลัวไม่กระทำ ความชั่ว ส่วนรสที่โดดเด่นในเรื่องที่มีการเดินทางไปสู่สวรรค์ คืออัทธุตรส เพื่อโน้มน้าวให้ทำความดี กล่าวได้ว่าวรรณกรรม กลุ่มนี้สืบทอดแนวคิดพุทธศาสนา ส่งสอนให้ทำความดีละเว้น ความชั่ว และทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมให้คนประพฤติปฏิบัติตน ตามบรรทัดฐานของสังคม

คำสำคัญ นิราศ ร้อยกรองไทย วรรณกรรมไทย วรรณกรรมพุทธ ศาสนา

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมนิราศปรโลก : การศึกษาแนวคิดและกลวิธี ประพันธ์

Writing Techniques in Nirat Para Lok Literature

Woranun Jakra^{1*}, and Saowanit Chunlawong²

Abstract

This article aims to study writing techniques in six works of Thai literature, referred to as Nirat Para Lok literature, that employ the conventions of *nirat* literature to depict journeys to the afterlife—heaven, hell, or both. In these works, three prominent writing techniques are found: story-telling, following Thai *nirat* literary conventions, and literary poetics. Through these writing techniques, six aesthetic flavors, *Rasa*, are present: *bibhatasa* (disgust), *bhayanaka* (terror), *karuna* (compassion), *adbhuta* (wonder), *shringara* (romantic), and *hasya* (humor). In the journey to hell, *bibhatasa* and *bhayanaka* dominate to highlight horror and revulsion as moral warnings. In contrast, the journey to heaven emphasizes *adbhuta* to portray beauty and bliss, motivating readers to pursue good deeds. It can be said that these works inherit the Buddhist concept of doing good deeds and refraining from evil, and function as a form of socialization for social norms.

^{1,2} Faculty of Liberal Arts
Thammasat University
Thailand

¹ tp.jrsu@gmail.com

² sa_va_n@yahoo.com

* Correspondence

Research Article

Research article

Received: 22 August 2025

Revised: 10 November 2025

Accepted: 13 January 2026

Keywords: Nirat, Thai poetry, Thai literature, Buddhist literature

1. บทนำ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีการนำแนวเรื่องพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเดินทางไปในสวรรค์และนรกคล้ายกับเรื่องพระมาลัยมาแต่งเป็นบทประพันธ์โดยใช้ขนบนิราศ ได้แก่ *นิราศดาวดึงษ์สวรรค์* ของนายอยู่ (2437) และ *นิราศนรกพิมพ์* โดยโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) แนวเรื่องนี้มีการประพันธ์ต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 9 คือ *นิราศสวรรค์* พิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (วัดเกาะ) (2492) “*นิราศนรก*” ของจวบ หงสกุล (2525) *นิราศนรก* ของแก้ว ลายทอง (2532) และ *นิราศปรโลก* ของพระมหาธวัชวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) การที่ผู้ประพันธ์นำรูปแบบนิราศมาแต่งคำสอนนั้นอาจเป็นเพราะ “นิราศเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งที่มีผู้นิยมแต่งกันอย่างกว้างขวางปรากฏให้เห็นผลงานของกวีชั้นเลิศ ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมากทั้งที่แต่งเป็นนิราศทั้งเรื่อง และที่แทรกอยู่ในวรรณคดีอื่น” (สุภาณี พัดทอง, 2552, น. 1)

วรรณกรรมการเดินทางไปนรกสวรรค์ทั้ง 6 เรื่องนั้นจินตนาการให้ตัวละครเดินทางไปสู่โลกหลังความตายหรือที่ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ปรโลก” ซึ่งหมายถึงโลกหน้า เป็นสถานที่ที่มนุษย์และสัตว์อื่นที่ยังมีกิเลสต้องไปเกิดหลังการตายจากความไม่มนุษย์หรือเป็นสัตว์นั้น ๆ แล้ว และยังหมายถึงโลกอื่นคือสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ในแต่ละกำเนิด สัตว์ในแต่ละกำเนิดจะมองสัตว์ในกำเนิดอื่นจากกำเนิดของตนว่า “เป็นโลกอื่น” (พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, 2533, น. 23) ในบทความนี้จะใช้คำว่า “ปรโลก” หมายถึงสถานที่ของผู้มีกิเลสที่ต้องไปเกิดอีกภพภูมิหนึ่งเมื่อตายจากการเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่น ๆ ในชาติภพปัจจุบัน และจากรูปแบบการประพันธ์แบบนิราศและนิยามศัพท์ของปรโลกข้างต้น ผู้วิจัยจะเรียกวรรณกรรมกลุ่มที่มีการเดินทางไปในสวรรค์หรือนรก หรือทั้งสองแห่งนี้ว่า “วรรณกรรมนิราศปรโลก”

จากการศึกษากลวิธีประพันธ์ของวรรณกรรมนิราศปรโลกทั้ง 6 เรื่อง ผู้วิจัยเห็นว่ากลวิธีประพันธ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสื่อแก่นสารสำคัญคือสั่งสอนให้มนุษย์รู้จักทำความดี เกรงกลัวต่อบาป แต่งขึ้นเพื่อใช้สอนหลักธรรมและความเชื่อเรื่องสวรรค์และนรกโดยอยู่ในรูปแบบของวรรณกรรมนิราศ บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์

เพื่อศึกษากลวิธีประพันธ์ในวรรณกรรมนิราศปรโลก 6 เรื่อง เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีประพันธ์กับการนำเสนอเนื้อหา

2. แนวคิดเรื่องวรรณกรรมนิราศ

นิราศเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่ง มีลักษณะเด่นคือเนื้อเรื่องมักเป็นการบรรยายการเดินทางหรือสิ่งที่พบเห็นระหว่างทาง มีการพรรณนาความโศกเศร้าและการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักหรือสิ่งที่จากมา วรรณกรรมประเภทนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ โดยมีพัฒนาการด้านเนื้อหาและรูปแบบตลอดมา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายลักษณะของวรรณกรรมนิราศที่นิยมแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ว่านิยมแต่งเป็น 2 พวกใหญ่ ๆ คือ นิราศที่แต่งเป็นโคลงกับนิราศที่แต่งเป็นกลอน (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2504, น. 82)

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่ามีเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทนิราศเป็นจำนวนมากที่อธิบายถึงความหมาย ลักษณะ และพัฒนาการของนิราศ อาทิ พจนีย์ เห็นพิทักษ์ (2515) รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2516) วัชร รมะนันท์ (2517) รัตนา โอษฐ์ยิ้มพราย (2528) สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2541) สุภาพร พลายเล็ก (2541) รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2544) ชลดา เรื่องรักษลิขิต (2552) พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552) งานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการกำหนดนิยามความหมาย องค์ประกอบ และลักษณะสำคัญของนิราศ กล่าวโดยสรุปได้ว่านิราศเป็นวรรณกรรมร้อยกรองประเภทหนึ่งที่เขียนขึ้นโดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเดินทางไกลเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด แสดงความรักและอาลัยหรือความเศร้าโศก และประสบการณ์

เนื้อหาของนิราศมีพัฒนาการด้านเนื้อหาและจุดมุ่งหมายการประพันธ์ คือแต่แรกเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงอารมณ์รักและอาลัยของกวีหรือตัวละครซึ่งต้องเดินทางไกลและต้องจากนางอันเป็นที่รักไป อย่างไรก็ตาม ความเศร้าโศกอาลัยอาจมิได้เกิดจากการจากกันจริง แต่เป็นการคร่ำครวญแสดงว่าจากกันและมี

ความอาลัยรักก็ได้ ต่อมาเนื้อหาที่มีความเปลี่ยนแปลงเป็นวรรณกรรมบันทึกประสบการณ์การเดินทาง เช่น *นิราศกวางตุ้ง* ของพระยามหานุภาพ (อ้น) *นิราศลอนดอน* ของหม่อมราโชทัย *นิราศดงเกี้ยว* ของหลวงเนติบัญชากิจ (แว) *นิราศรอบโลก* ของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล

ลักษณะสำคัญของนิราศคือ เนื้อหาเป็นการบรรยายการเดินทางที่เป็นเหตุให้ผู้แต่งต้องจากนางผู้เป็นที่รักซึ่งอาจเป็นความจริงหรือสมมติขึ้น มีการพรรณนาอารมณ์รัก อาลัย และเศร้าโศกที่ต้องจากนาง เล่าประสบการณ์ในการเดินทาง ประวัติสถานที่ ความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่พบเห็น หรือที่เตือนให้ระลึกถึงนาง เช่น การชมธรรมชาติซึ่งก็มักนำไปเปรียบเทียบกับความงาม และกิริยาท่าทางของนาง

จากข้อมูลต่าง ๆ ที่ศึกษามา ผู้วิจัยสรุปลักษณะของวรรณกรรมนิราศได้ว่าเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่มีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องและมีขอบเขตเพิ่มมากขึ้นตามยุคสมัยและเป็นที่ยอมรับมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลักษณะเด่นของวรรณกรรมนิราศที่เป็นชนบสืบทอดกันมาคือมักมีการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักหรือสิ่งที่ต้องจากมา มีการเดินทาง และมีการบรรยายสภาพแวดล้อมหรือบรรยายธรรมชาติระหว่างเดินทาง

วรรณกรรมนิราศในยุคหลังมีพัฒนาการด้านเนื้อหาเปลี่ยนไปจากเดิม นิราศบางเรื่องได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาด้วย โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องกรรม เนื่องจากเนื้อหาสำคัญของวรรณคดีนิราศเป็นการรำพันความรัก ความอาลัยและความทุกข์จากการพลัดพราก บทคร่ำครวญเหล่านี้มุ่งเน้นอารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่าน มิได้เป็นความมุ่งหวังหรือตั้งใจจะแสดงพุทธธรรมโดยตรง แต่การอ้างถึงกรรมนั้นเป็นการตัดพ้อรำพันที่ทำให้ผู้อ่านร่วมยอมรับว่าความทุกข์ครั้งนี้เป็นเพราะผลกรรม (สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, 2541, น. 221)

เนื่องจากลักษณะนิราศเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมจึงมีการนำชนบของวรรณกรรมนิราศมาผสานเข้ากับเนื้อหาทางพุทธศาสนา ส่งผลให้เกิดนิราศกลุ่มใหม่คือวรรณกรรมนิราศปรโลกซึ่งมีเนื้อหาพรรณนาถึงโลกหลังความตายตามความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาในสังคมไทย ทำให้นอกจากจะให้ความบันเทิงแล้ว

วรรณกรรมนิราศปรโลกยังมีบทบาทในการสอนหลักธรรมทางศาสนาและแนวทางประพฤติปฏิบัติในสังคมอีกด้วย

3. ข้อมูลและวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสารนำเสนอผลการศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้แก่วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเล่าถึงประสบการณ์ของกวีที่เดินทางไปในสวรรค์และหรือนรกซึ่งแต่งเป็นบทประพันธ์โดยใช้ขนบนิราศจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่

1. นิราศดาวดึงษ์สวรรค์ ของนายอยู่ (พ.ศ. 2437)
2. นิราศนรก พิมพ์โดยโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (พ.ศ. 2468) ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
3. นิราศสวรรค์ พิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (วัดเกาะ) (พ.ศ. 2492) ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
4. “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (พ.ศ. 2525)
5. นิราศนรก ของแก้ว ลายทอง (พ.ศ. 2532)
6. นิราศปรโลก ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (พ.ศ. 2542)

4. ผลการวิจัย

วรรณกรรมนิราศปรโลก 6 เรื่อง มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปสวรรค์ 2 เรื่อง คือ นิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่¹ และนิราศสวรรค์ฉบับโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ²

¹ เรื่องเริ่มด้วยบทประณามพจน์ จากนั้นกล่าวถึงกวีหลบผืนผ้ามาตุลีเทพบุตรมารับไปสวรรค์ตามบัญชาพระอินทร์ กวีพรรณนาภาพสวรรค์ เทวดานางฟ้าและบุญกุศลที่ทำมา จากนั้นพระอินทร์ชักชวนให้อยู่บนสวรรค์ต่อไป แต่กวีปฏิเสธ พระอินทร์จึงให้มาตุลีเทพบุตรส่งกลับโลกมนุษย์ กวีตื่นขึ้นแล้วเล่าให้นางฟัง ปิดท้ายด้วยปัจฉิมพจน์กล่าวถึงตัวผู้ประพันธ์

² เรื่องเริ่มด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการประพันธ์ จากนั้นกวีเล่าถึงการเดินทางไปสวรรค์ด้วย “บาลูน” หรือบอลูน กล่าวถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ 16 ชั้น เมื่อสิ้นสุดสวรรค์จะเข้าสู่แดนนิพพานก็ถูกห้ามมิให้ไปต่อจึงเดินทางกลับด้วยบาลูนเช่นเดิม

กล่าวถึงการเดินทางไปในรก 3 เรื่อง คือ *นิราศนรก* ฉบับโรงพิมพ์ศิริวัฒนา³ “นิราศนรก” ของจวบ หวงสกุล⁴ *นิราศนรก* ของแก้ว ลายทอง⁵ และการเดินทางไปทั้งสวรรค์และนรก 1 เรื่อง คือ *นิราศปรโลก* ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ⁶ ในที่นี้จะกล่าวถึงกลวิธีประพันธ์วรรณกรรมกลุ่มนี้ในด้านกลวิธีการนำเสนอเนื้อหา การดำเนินตามขนบวรรณกรรมนิราศ กลวิธีทางวรรณศิลป์ และรสวรรณคดีที่เกิดจากกลวิธีประพันธ์ ดังนี้

4.1 กลวิธีการนำเสนอเนื้อหา

จุดมุ่งหมายสำคัญของวรรณกรรมนิราศปรโลกคือการสอนหลักธรรมแนวทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม สิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติและสิ่งที่ควรละเว้น เนื้อหาสำคัญของทั้ง 6 เรื่องจึงคล้ายกัน คือ แสดงการพรรณนาภาพสวรรค์นรกพร้อมกับอธิบายถึงเหตุและผลแห่งการกระทำที่ทำให้มาเกิดในสวรรค์หรือนรกนั้น หากพิจารณาตามที่นิศยา แก้วคัลณา (2557, น. 84) ได้สรุปถึงโครงสร้างของกวีนิพนธ์แต่อดีตว่าแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำหรือบทประณามพจน์ ส่วนเนื้อเรื่องและส่วนสรุปหรือปัจฉิมพจน์ กล่าวได้ว่าวรรณกรรมนิราศปรโลกทั้ง 6 เรื่อง มีโครงสร้างคล้ายกัน คือ ประกอบด้วย ส่วนนำ ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนสรุป โดยส่วนนำเป็นส่วนที่บอกถึงสาเหตุหรือจุดเริ่มต้นการเดินทาง มีเพียง 1 เรื่องที่มีบทประณามพจน์ ส่วนเนื้อเรื่องทั้ง 6 เรื่องมีลักษณะเดียวกันคือกล่าวถึงการเดินทางในสวรรค์ ความสุขและกุศลกรรม

³ เรื่องเริ่มด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการประพันธ์ จากนั้นก็เล่าว่าไปตัดไม้ในป่า พบกับยมบาล แล้วถูกพาตัวไปนรก มีการพรรณนาถึงภาพนรกแล้วและความผิดบาปที่ทำให้ตกนรกขุมต่าง ๆ สุดท้ายยมบาลพากลับสู่โลกมนุษย์เนื่องจากยังไม่ถึงที่ตาย และจบด้วยปัจฉิมพจน์กล่าวย้ำจุดมุ่งหมายการประพันธ์

⁴ เรื่องเริ่มด้วยกวีเล่าว่าป่วยไข้ใกล้ตาย ยมบาลมารับตัวไปนรก เมื่อไปถึงได้เฝ้าพระยายม พบว่ายังไม่ถึงคราวตาย พระยายมจึงให้ยมบาลพาไปชมนรกเพื่อสอนใจ กวีพรรณนาถึงนรกขุมต่าง ๆ จากนั้นยมบาลพากลับเข้าร่าง และปิดท้ายด้วยจุดมุ่งหมายการประพันธ์

⁵ เรื่องเริ่มด้วยกวีมีความทุกข์ใจ ครวญว่าอยากตายตกนรก พระยายมจึงให้แผ่นดินเปิดทางให้กวีเดินทางไปในรก และพาไปชมนรกบ้าง 16 ขุมของกาฬสัตนรก จากนั้นพระยายมกล่าวให้อิโฆวาทแล้วกวีก็กลับคืนสู่โลกมนุษย์ ปิดท้ายด้วยกวีรู้สึกว่าได้ปลดปล่อยความทุกข์ใจที่กล่าวในตอนต้น

⁶ เรื่องเริ่มด้วยกวีเล่าว่าวิญญาณออกจากร่างไปนรก จากนั้นกล่าวถึงแดนนรกและโทษทัณฑ์ต่าง ๆ แล้วเล่าว่าเดินทางต่อไปจนมาถึงสวรรค์ บรรยายถึงเทวดานางฟ้าและบุญกุศลที่ได้ทำมาในชาติก่อน สุดท้ายกวีพบมารดาเตือนว่ายังไม่ถึงคราวตาย จึงกลับไปเข้าร่าง และจบด้วยการบอกจุดมุ่งหมายการประพันธ์

หรือการเดินทางในนรก โทษทัณฑ์และกรรมชั่ว ส่วนสรุปเป็นส่วนปิดท้ายกล่าวถึง การเดินทางกลับสู่โลกมนุษย์และข้อคิดจากการไปสวรรค์และนรก รวมถึงการย้ำ จุดมุ่งหมายในการประพันธ์

ในด้านกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาคำสอนพบว่ามี 2 วิธี คือการใช้บทสนทนา และการพรรณนาโดยกวีเอง

4.1.1 การใช้บทสนทนา

การใช้บทสนทนาพบในเรื่องที่กวีเดินทางในสวรรค์และนรกโดยมีผู้นำทางไป ทำให้กวีได้สนทนากับผู้นำทาง กวีเป็นผู้ถามถึงสาเหตุที่ทำให้เทวดานางฟ้าได้มาจุติ ในสวรรค์และเสวยสุขลักษณะต่าง ๆ หรือสัตว์นรกต้องตกนรกและรับโทษทัณฑ์นั้น ๆ ฝ่ายผู้นำทางก็จะตอบคำถาม ทำให้ผู้อ่านได้ทราบว่าการกระทำใดส่งผลอย่างไร การใช้บทสนทนานี้พบใน *นิราศดาวดึงส์สวรรค์* ของนายอยู่ *นิราศนรกฉบับโรงพิมพ์ ศิริวัฒนา “นิราศนรก”* ของจวบ หงสกุล และ *นิราศนรกของแก้ว* ลายทอง

ใน *นิราศดาวดึงส์สวรรค์* ของนายอยู่ บทสนทนาที่พบได้แก่ตอนที่มาดล เทพบุตรรับคำสั่งพระอินทร์พากวีไปเที่ยวชมสวรรค์ กวีพบเห็นเทวดานางฟ้าก็ชักถาม มาดล เทพบุตร หรือชักถามนางฟ้าที่พบ อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้มีได้เน้นกล่าวคำสอน เป็นส่วนสำคัญ เห็นได้จากเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงการทำกรรมดีให้ได้มาสู่สวรรค์นั้น รวบรวม มีสัดส่วนน้อยเมื่อเทียบกับเนื้อหาส่วนที่เป็นการพรรณนาคร่าครวญ

ใน “*นิราศนรก*” ของจวบ หงสกุล กวีเล่าถึงการสนทนากับยมบาลและบทสนทนากับพระยายม ตัวอย่างเช่น ในตอนแรกกวีถามยมบาลถึงสาเหตุที่ยมบาลพาตนมาที่นรก เมื่อได้พบพระยายมก็ได้มีการสอบถามถึงความดีความชั่วที่ได้ทำ ซึ่งกวีก็ทูลว่าจะตอบตามที่จำได้ไม่ปิดบังหรือโกหก เมื่อกวียังไม่ถึงที่ตาย พระยายมจึงให้ยมบาลพาไปชมนรก กวีชักถามยมบาลถึงสิ่งที่สัตว์นรกได้กระทำเมื่อชาติที่แล้ว ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงการกระทำที่ทำให้ตกนรก

เรื่องที่ตั้งใจใช้บทสนทนาในการสอนอย่างเด่นชัดคือ *นิราศนรกของแก้ว* ลายทอง ในเรื่องเป็นบทสนทนายกวีกับพระยายมระหว่างนำกวีไปชมนรก มีการใช้เครื่องหมายคำพูดกำกับถ้อยคำของผู้พูดด้วย ในการไปเที่ยวชมนรกแต่ละชุม

พระยายมได้อธิบายถึงกรรมที่สัตว์นรกได้กระทำให้กวีฟังด้วยพระองค์เอง ทำให้ผลกรรมมีความหนักแน่นน่ากลัวมากยิ่งขึ้น

4.1.2 การพรรณนาโดยกวีเอง

การพรรณนาโดยกวีเอง หมายถึง กวีเป็นผู้กล่าวคำสอนหรือแสดงโทษทัณฑ์หรือการเสวยสุขเอง พบในเรื่องที่กวีเดินทางไปในสวรรค์และนรกด้วยตัวเอง คือนิราศสวรรค์ของโรงพิมพ์ราชบุรุษเจริญ และนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ

ในนิราศสวรรค์ของโรงพิมพ์ราชบุรุษเจริญ (2492) การพรรณนามิได้มีน้ำเสียงสื่อสารเชิงโน้มน้าวใจให้ประพจน์ดีแม้ว่าจะพรรณนาถึงความงามความสุขของสวรรค์ แต่มีลักษณะเป็นการบอกเล่าโดยกวีกล่าวว่าการจะมาถึงสวรรค์ชั้นนั้น ๆ ได้ต้องปฏิบัติธรรมถึงขั้นใด ดังที่เล่าตั้งแต่ขั้นต้นที่ยังมีกิเลสไปจนถึงขั้นพรหมที่ละกิเลสจนเหลือน้อยแล้ว เช่น “ในสถานเมืองฟ้าเวลานี้ เทพไทได้สำราญพินาศพิภพ ลอยละลิวปลิวฟ้าในราศี บุญที่ทำนทางสว่างดี เหตุด้วยมีบุญญาโมทนา รักษาศีลสิ้นกังวลเป็นต้นเหตุ แล้วกลับเฝ้าสุวรรณหรรษาฐาน เชื้อคำพระละสิ่งซึ่งศฤงคาร จนนทกาลกิริยาชีวาวาย” (น. 12) เนื้อความจึงอาจเป็นการแสดงถึงลำดับขั้นของการปฏิบัติธรรมมากกว่ามุ่งใจให้อยากไปสวรรค์ ลักษณะดังกล่าวนี้ต่างกับในนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ (2542) ซึ่งกล่าวถึงผลบุญแยกแต่ละการกระทำอย่างละเอียด เช่น “ชาติก่อนเก็บดอกไม้ไว้สกุญ จุตเทียนธูปบูชาคราฉลอง กราบพระธาตุ ศาสตราดาเพ่งมอง ภาพติดสองจักขุจึ่งจู่ใจ บุญบันดาลกานดานันยน์ดาวาน เนาวีมานสีทองสวดย่องใส ดวงตากลมคมขำล้ำนางใด สถิตในปราศรัยของผองโสภณ” (น. 50) ทำให้เห็นถึงลักษณะการทำบุญที่ชัดเจน อาทิ พังธรรม รักษาศีล ตักบาตรทำสังฆทาน ไหว้บูชาพระและศาสนสถาน สร้างสาธารณสมบัติ ซึ่งเป็นการกระทำที่ผู้อ่านสามารถกระทำตามได้ ส่วนการพรรณนาเนื้อหาในนรกก็มีความละเอียดคล้ายกัน คือ แจกแจงการกระทำผิดต่าง ๆ พร้อมทั้งโทษทัณฑ์ที่ได้รับ

การนำเสนอเนื้อหาในวรรณกรรมที่ใช้บทสนทนาและการพรรณนาโดยกวีเองนี้ ทำให้วรรณกรรมนิราศปรโลกทั้ง 6 เรื่อง สามารถสื่อเนื้อหาถึงการสอนหลักธรรมและแนวทางประพฤติปฏิบัติได้ตามจุดมุ่งหมายในการประพันธ์

4.2 การดำเนินตามขนบวรรณกรรมนิราศ

ลักษณะสำคัญของนิราศคือมีการเดินทาง การจากนาง การคร่ำครวญ กลวิธีในการแสดงออกสำคัญคือการกล่าวถึงสถานที่และการเดินทาง การคร่ำครวญอาลัยรัก และการพรรณนาธรรมชาติ (รีนฤทัย สัจจพันธุ์, 2544, น.186; ลักษณะ ไตวิวัฒน์, 2531, น. 77-78) จากการศึกษาวรรณกรรมนิราศปรโลก ขนบวรรณกรรมนิราศที่พบและจะกล่าวถึงในบทความนี้คือ การใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบนิราศ การแสดงการคร่ำครวญ การพรรณนาธรรมชาติหรือสิ่งที่พบเห็นระหว่างทาง ดังต่อไปนี้⁷

4.2.1 การใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบนิราศ

วรรณกรรมนิราศปรโลก 6 เรื่อง มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ 2 แบบ คือ แต่งเป็นนิราศคำกลอนจำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ นิราศสวรรค์ฉบับโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ นิราศนรกฉบับโรงพิมพ์ศิริวัฒนา “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล นิราศนรกของแก้ว ลายทอง และแต่งเป็นนิราศคำโคลง 1 เรื่อง คือ นิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่

นิราศคำกลอนมีคำประพันธ์ที่เรียกว่ากลอนนิราศซึ่งใช้กลอนเพลงยาวในการแต่ง คือขึ้นต้นด้วยวรรครับ ดังที่โชษิตา มณีใส (2557) อธิบายว่า “วรรณกรรมที่แต่งด้วยกลอนเพลงยาว คือ กลอนที่ขึ้นต้นด้วยวรรครับ และลงท้ายด้วย เอย มีที่ใช้กว้างขวางมาก ... วรรณกรรมในรูปแบบกลอนเพลงยาวกลุ่มที่มีความโดดเด่น ได้แก่ นิราศคำกลอน” (น. 82) จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมนิราศปรโลก 5 เรื่องดังกล่าวข้างต้นล้วนขึ้นต้นด้วยวรรครับ แต่มีเพียง 2 เรื่องเท่านั้นที่ลงท้ายด้วยคำว่า “เอย” ตามขนบนิราศคำกลอนที่ได้กล่าวข้างต้น ได้แก่ “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล และนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ

นิราศที่แต่งเป็นคำโคลงคือนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่ โดยใช้โคลงสี่สุภาพเป็นหลัก ประกอบกับลักษณะคำประพันธ์ชนิดอื่น คือ ขึ้นต้นบทประพันธ์ด้วยบทไหว้ครู แต่งเป็นร่าย ตามด้วยบทสดุดีพระมหากษัตริย์ซึ่งแต่งเป็นโคลง จากนั้นเข้าสู่เนื้อหาซึ่งแต่งด้วยโคลง แทรกใช้ร่าย กาพย์ยานี 11 กลอนสักวาและกลอนลำในการพรรณนาและการคร่ำครวญ

⁷ ขนบเรื่องการเดินทางในวรรณกรรมนิราศปรโลก ไพโรจน์ วรรณ จักร (2567)

4.2.2 การคร่ำครวญ

ชนบอยอย่างหนึ่งในวรรณกรรมนิราศโดยทั่วไปคือการพรรณนาคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักหรือสิ่งที่สูญเสียพลัดพรากไป ไม่จำเป็นต้องเป็นความรักระหว่างชายหญิงเท่านั้น อาจเป็นความรักในถิ่นฐานบ้านเกิดหรือคร่ำครวญถึงสิ่งที่เคยได้รับหรือเคยมีมาก่อนแล้วสิ่งนั้นหายไปจากชีวิตแก่ภักดิ์ได้ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2552, น. 261) นอกจากนี้ การคร่ำครวญในวรรณคดีไทยยังรวมถึงการเพ้อรำพันถึงความทุกข์ยากเจ็บแค้นที่สร้างความสะเทือนใจของกวีด้วย (ปาริชาติ คลีฉายยา, 2562, น. 3)

ในวรรณกรรมนิราศปรโลกแม้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคำสอนศาสนาแต่พบว่ามีบทคร่ำครวญอยู่ด้วย โดยพบการคร่ำครวญ 2 ลักษณะ คือ การคร่ำครวญจากการพลัดพรากจากนาง และการคร่ำครวญจากความทุกข์ใจ พบในนิราศ 3 เรื่อง ดังนี้

เรื่องแรกคือนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่ บทคร่ำครวญจัดเป็นเนื้อหาหลักของเรื่องคือการพรรณนาคร่ำครวญถึงนางตลอดทั้งเรื่อง ตั้งแต่เริ่มต้นที่มาดีลืเทพบุตรมารับตัวไป ระหว่างการเดินทางผ่านที่ต่าง ๆ กวีคร่ำครวญและแสดงความอาลัยที่ต้องจากนาง เช่น เมื่อเดินทางผ่านไปโนป่าเกิดความอาลัยโศกเศร้าคิดถึงนาง ก็พรรณนาชมธรรมชาติโดยคร่ำครวญคิดถึงนาง

ชมพลาถคะนึ่งนุชเคร้า	ทรวงเกรียม กรมเฮย
แม่มิ่งมากับเรียม	จักกรั้น
ชมรุกข์ศุขใจเทียม	เสวยทิพย์ สมบัตินอ
นุชกับพี่จักขึ้น	ขึ้นขึ้นไพร ⁸

(นายอยู่, 2437, น. 7)

ในตอนท้ายหลังจากชมสวรรค์แล้ว กวียังไม่ลืมคิดถึงนาง ดังที่ว่า “ศักรวามาสวรรค์ชั้นเทวศ แสนทุเทศทรวงกรมเกรียมกรมจิตร ชมสวรรค์ชั้นนรายณไม่วายคิดถึงขนิษฐนางสาวองค์” (นายอยู่, 2437, น. 27) เมื่อพระอินทร์ลงใจจะมอบสมบัติให้ กวีปฏิเสธและขอกลับสู่เมืองมนุษย์เนื่องจากระลึกถึงนาง

⁸ การอ้างอิงข้อความจากต้นฉบับจะพิมพ์ตามต้นฉบับ

เรื่องที่สองคือนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) บทคร่ำครวญพบในช่วงที่เดินทางในสวรรค์ มีการชมธรรมชาติและครวญถึงนางอันเป็นที่รักโดยเปรียบเทียบกับสัตว์ต่าง ๆ ที่กวีพบเห็น เช่น “นกเปิดน้ำดำด้นคั่นมัจฉา สัตว์วาดูเหว่าเค้าขับขาน เขาขันคูอยู่ใกล้ใจร้างราน เพียงนางพาลเพรียกหาให้อารมณ์” (น. 34) อย่างไรก็ตาม การครวญถึงนางในเรื่องนี้เป็นการพรรณนาคร่ำครวญตามขนบของวรรณกรรมนิราศเท่านั้นเนื่องจากมีสัดส่วนน้อย ต่างกับนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่ที่มีการคร่ำครวญถึงนางตลอดทั้งเรื่อง

ส่วนใน “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) ก็มีบทคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักเช่นกันแต่เป็นการคร่ำครวญอาลางกล่าวสิ่งเสียภรรยากับลูก และครวญปลงอนิจจังสังขาร เช่น “เจ็บครั้งนี้วันคงบรรลัษย์ ขอลาไปไกลแล้วนะแก้วตา อย่าเศร้าโศกเสียใจไปเลยเจ้า จงหมั่นจิตคิดเอาทางพระว่า ชีวิตนี้มีวิบัติอนันตตา สังขารอนิจจังไม่ยั่งยืน เจ้าจงห้ามความรักให้หักหาย ... จงหักใจเสียเถิดเจ้าเยวมาลย์” (น. 321)

ส่วนการคร่ำครวญจากความทุกข์ใจนั้นพบในเรื่องเดียวคือนิราศนรกของแก้ว ลายทอง โดยพรรณนาไว้ในตอนต้นเรื่องแสดงเหตุที่ทำให้อยากตายลงนรก เช่น “ข้าพริ้มตาลงดื่มลึกความปวดร้าว หนาวข้าวหนาวเสียดแทงในหัวใจนี้ ดั่งดิ่งลงเหวกว่ายสายวารี ที่ไม่มีปากฝั่ง กว้าง-ลึก-ไกล สุสานดาวนั้นหรือคือดาวห้วง ที่ฝังดวงดาริกาอันสุกใส แล้วฝันข้าที่เร่ร้างลอยคว้างไป จะฝั่งแผ่ ณ แหล่งไหนในจักรวาล” (แก้วลายทอง, 2532)⁹ สันนิษฐานจากข้อความที่กล่าวถึงความฝันที่หายไปอาจตีความได้ว่าเป็นการคร่ำครวญด้วยความรู้สึกผิดหวัง สูญเสียสิ่งที่คาดหวัง หรือไม่สามารถทำตามความฝันได้จึงเกิดความโศกเศร้าจนอยากตาย

4.2.3 การพรรณนาธรรมชาติหรือสิ่งที่พบเห็นระหว่างทาง

ในวรรณกรรมนิราศปรโลกทุกเรื่องมีการพรรณนาสิ่งที่พบเห็นระหว่างทางเป็นโอกาสให้กวีแสดงฝีมือในการประพันธ์ ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงการพรรณนาธรรมชาติ และการพรรณนาภาพในสวรรค์และนรก ดังนี้

⁹ นิราศนรกของแก้ว ลายทองนี้ ไม่มีเลขหน้า ในการอ้างอิงจึงจะอ้างเฉพาะชื่อผู้แต่งและปีที่พิมพ์เท่านั้น

1) การพรรณนาธรรมชาติ

การพรรณนาชมธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบเฉพาะในเรื่องที่มีการเดินทางไปสวรรค์ คือ *นิราศดาวดึงส์สวรรค์*ของนายอยู่ *นิราศสวรรค์ฉบับโรงพิมพ์* ราชบุรินทร์เจริญ และ *นิราศปรโลก*ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ ทั้งสามเรื่องต่างพรรณนาธรรมชาติตามขนบวรรณคดีไทย กล่าวคือนำชื่อพรรณไม้หรือชื่อสัตว์มาร้อยเรียงกัน แต่มีการสร้างสรรค์แตกต่างจากเดิมบ้าง กล่าวคือ ใน *นิราศสวรรค์*ซึ่งมีการชมธรรมชาติจากมุมมองบนอากาศ และ *นิราศปรโลก*มีการนำชื่อพันธุ์มะม่วงและหมู่ดาวมาบันทึกไว้ในบทชมธรรมชาติ ดังนี้

*นิราศดาวดึงส์สวรรค์*ของนายอยู่แต่งในสมัยรัชกาลที่ 5 การพรรณนาธรรมชาติจึงดำเนินตามขนบการชมธรรมชาติในวรรณคดีไทย เช่น “ช้อยมคะมเขือเครือวลีหวายถึง เลื้อยพันพืงพันผ่าน รัตกึ่งกำนรูกษา มีนานาเนกอนันต์ วิหคผันโผผาด นางนวนนาภูจับขานาง ยางจับยางยุบยาบ ผุงพิราบจับพุมเรียง กาลิงเมียงจับกาหลง” (นายอยู่, 2437, น. 7) ส่วน *นิราศสวรรค์ฉบับโรงพิมพ์ราชบุรินทร์เจริญ* (2492) มีบทชมสวนตามขนบในวรรณคดีไทยเช่นกัน เช่น “ยี่เซ่งเข็มเต็มพวงบานร่วงหล่น รสสุคนธ์แก้ว พิกุลยี่สุ่นสี หมุ่มมร่อนร้องก้องคีรี ... มัจฉาดำโดดกระส่ำและสะพรั่ง มีโกมุทบุษบง แฝงใบบัง ชมทั่วทั้งสวนสวรรค์แล้วสัจจร” (น. 6) แต่จุดที่มีลักษณะเด่นคือการเสนอภาพธรรมชาติจากการเดินทางบนอากาศด้วยยานพาหนะสมัยใหม่ คือ บอลลูน¹⁰ ทำให้เห็นธรรมชาติแตกต่างออกไปเป็นภาพกลางเวหา เช่น “ด้นด้นมากกลางเมฆวิเวกใจ พายุพยัับอับตั้งกำบังปิด แสงอาทิตย์ไม่ส่องต้องมาได้ เมฆก็ป่วนหวนหันเป็นคว้นไฟทางครรไลไม่แจ้งแห่งสำคัญ พอลมจัดพัดห่างก็จางมืด ... ประเดี้ยวพลันลับหายสุดสายตา” (น. 3-4)

ส่วนใน *นิราศปรโลก*ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) นอกจากกลวิธีชมธรรมชาติตามขนบของวรรณคดีไทยแล้ว กวียังนำชื่อพันธุ์มะม่วงมาร้อยเรียงเป็นบทชมธรรมชาติ เช่น “หนองแสสดพิมเสนเด่นที่สี่ แก้วกลแก้วแววตายอดนารี ... นางนวลน้ำดอกไม้อบเชียวสด ตับเปิดรสมันหวานเกินขานไข เจ้าคุณทิพย์หยิบนิค

¹⁰ หมายถึง บอลลูน (balloon)

ต้องติดใจ หัวช้างใหญ่รสถเยยมไคเทียมทัน” (น. 56) และชื่อหมู่ดาว “ดาวลูกไก่เป็นกลุ่มมูมปรางค์มาศ แลพิลาสงามสล้างกลางเวหา ดาวคันฉัตรจรัสแสงแข่งดาวปลา ... ดูดาวไถไขแสงแดงระเรื่อ งามอะเคื้อดาวปูดุมขำ นันดาวธงตรงหน้าดาวม้านำ ดาวประจำเมืองใสวิไลตา” (น. 59) ทำให้มีลักษณะแปลกใหม่ แตกต่างจากบทชมธรรมชาติในอดีต

2) การพรรณนาภาพในสวรรค์และนรก

ภาพสวรรค์และนรกที่พรรณนาในวรรณกรรมนิราศปรโลกเป็นภาพในจินตนาการ คือเป็นสถานที่ที่ไม่มีอยู่จริงหรือไม่มีใครเคยพบเห็น ต่างกับภาพสถานที่ในนิราศอื่นที่มักเป็นสถานที่จริง ภาพของสวรรค์และนรกนี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากไตรภูมิพระร่วงและพระมาลัย แต่บางเรื่องเพิ่มละเอียดพิสดาร และบางเรื่องเสนอภาพนรกแบบใหม่ ต่างจากที่กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงและพระมาลัย

การพรรณนาภาพสวรรค์ในเรื่องที่มีการเดินทางไปสวรรค์ทั้งสามเรื่องให้ภาพสวรรค์ที่สวยงามมหัศจรรย์ เช่น ในนิราศดาวดึงษ์สวรรค์กล่าวถึงภาพอุทยานและธรรมชาติในสวรรค์ รวมถึงปราสาทและเทพบุตรนางฟ้าที่สวยงาม ในนิราศสวรรค์ของโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญพรรณนาความสวยงามของภาพป่าหิมพานต์เชิงเขาพระสุเมรุ ภาพเทวดานางฟ้า และภาพสวรรค์แต่ละชั้น ในนิราศปรโลกของพระมหาธวัชวัฒน์ กิตติญาโณ ในช่วงแรกพรรณนาภาพภูมิประเทศที่สวยงามของสวรรค์ มีการชมธรรมชาติป่าเขาแม่น้ำและครวญถึงนาง ในช่วงต่อมาพรรณนาภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามลักษณะที่กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง ได้แก่ ภาพปราสาทและวิมานของพระอินทร์ เทวดานางฟ้า ความสุขสบายและสำราญของเหล่าเทวดานางฟ้า

ส่วนการพรรณนาภาพนรกในเรื่องที่มีการเดินทางไปนรกนั้น ในวรรณกรรมทั้งสี่เรื่องมีการพรรณนาภาพสถานที่ไม่มาก ส่วนใหญ่เป็นการพรรณนาภาพสัตว์นรกที่รับโทษทัณฑ์ ซึ่งสะท้อนภาพของนรกกว่าเป็นสถานที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน

ในนิราศนรก ฉบับโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) กวีพรรณนาให้เห็นภาพทางไปนรกเป็นเส้นทางที่เต็มไปด้วยความร้อนราวไฟเผา แห้งแล้ง ไม่มีน้ำหรือพืชพรรณ แม้กระทั่งหญ้า ขวนให้รู้สึกเฝ้าร้อนไม่มีความสุข ความว่า “แสงอุทัยร้อนเร้งดังเพลิงกาล พลุอดังว่าเหล็กที่เขา เอาไฟเผาร้อนไปด้วยไฟผลาญ เปนควันคลุ้มดังส้มไฟ

ประลัยกาล ... หล้าสัณนิตไม่ติดพสุธา ต้องแตกกล้าทรวงชำระกำใจ ดูวารีไม่มีเลย
 สักหยด ทัวทั้งหมดมรรคาหาไม่ได้” (น. 4-5) เมื่อเดินทางมาถึงชุมนรก กวีพรรณนา
 ถึงสัตว์นรกที่กำลังรับโทษทัณฑ์ต่าง ๆ เช่น “เห็นจิ้งใหญ่ในจังหวัดจตุรา ดูสาขาลำต้น
 ขอบกลจริง ใหญ่ไม่น้อยร้อยอ้อมกิ่งค้อมคด หนามปนกรดดำกายพวกชายหญิง
 สิบหกองค์ลือยาวกล่าวไว้จริง” (น. 15-16) ส่วน “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525)
 ให้ภาพนรกว่าเป็นเมือง มีประตูทางเข้าติดป้ายชื่อสถานที่ว่า “นรก” ดังความว่า “ครั้น
 มาถึงซึ่งทวารบานเบ้อเร่อ มองชะเง้อแล้วกล้วจนตัวสั่น เห็นป้ายหว่าว่า “นรก” ตกใจครั้น
 นี้ตัวฉันทำผิดชนิดใด” (น. 322) ระหว่างทางได้พรรณนาภาพเส้นทางและสัตว์นรก
 ที่กำลังรับโทษต่าง ๆ เช่น พรรณนาภาพนรกโลกันต์ ความว่า “เครื่องทรมานทั้งมวล
 ล้วนเผาไฟ จนเหล็กไหม้ลูกแดงแสงประกาย ทั้งหอกดาบอาบไฟก่อนใช้เชือด ต้องหลัง
 เลือดไหลรินไม่สิ้นสาย ทั้งปวดแสบปวดร้อนไม่ผ่อนคลาย เพราะไฟร้ายเผาผลาญ
 แผลแผลบานพอง” (น. 337-338)

ในนิราศนรกของแก้ว ลายทอง (2532) นั้น ภาพนรกแตกต่างจากสองเรื่องแรก
 คือ มีการพรรณนาภาพของวิมานพระยายมว่ามีความสวยงาม มีอุทยานและสระน้ำ
 ล้อมรอบเช่นเดียวกับเมืองสวรรค์ ส่วนชุมนรกในเรื่องนี้นั้นเป็นกาฬสุดตมกซึ่งในไตรภูมิ
 พระร่วงกล่าวถึงแต่ชื่อ ไม่มีรายละเอียด ภาพนรกในเรื่องนี้จึงเป็นภาพที่กวีจินตนาการ
 ขึ้นเอง เป็นนรกที่หนาวเย็นแตกต่างกับนรกในเรื่องอื่นที่เน้นไฟและความร้อน ดังความว่า
 “กาฬสุดตมกนั้นอ้างว้าง มีดราวหนาวร้างแสนกว้างไกล นรกบ่าวทั้งสิบหกนรกโหด
 ทุกข์ทนต์โทษทรมานเกินขานไซ้ จงไปดูให้รู้แจ้งกระจ่างใจ นรกไฟฤาจะร้าวเท่า
 หนาวเย็น”

สุดท้ายคือนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) กล่าวถึง
 นรกว่าเป็นเมืองที่มีบรรยากาศน่ากลัว ความว่า “ลูเมืองหนึ่งพึงใจยาวใหญ่โต แต่พอโผล่
 ประตูหุดหูใจ เหมือนเมืองผีปีศาจหวาดวิตก บุรีรกเป็นพงแสนสงสย รัปัดเลาะเหยาเย่าง
 เข้าข้างใน มีแสงไฟส่องสว่างกลางพารา” (น. 13) เมื่อเข้าไปนรกแล้วกวีเน้นกล่าวถึง
 โทษทัณฑ์ที่สัตว์นรกได้รับ โดยเน้นความน่ารังเกียจขยะแขยง เช่น “ชายหนึ่งจมหลุม
 คุชชะลูดร่าง คุชทวมคางคับแค้นใครเล่นหนี เพียรป็นปายหงายหงตกวารี ร่างกายมี

กลืนเหม็นมิเว้นวาย คูณเปื้อนทั่วหัวหนุ่หน้าเกลียด แขนยาวเหยียดชูหราตาหลุดหาย
โผล่หัวขึ้นยืนที่มือตีนตาย หมูหนอนวายไซซอนบ่อนเนื้อตน” (น. 28)

การดำเนินตามขนบของวรรณกรรมประเภทนิราศทั้งสามประการนี้ ทำให้
วรรณกรรมนิราศปรโลกมีลักษณะที่อาจจัดเป็นวรรณกรรมประเภทนิราศได้ แต่มี
การสร้างสรรคเนื้อหาใหม่ คือคำสอนศาสนาและแนวทางประพฤติปฏิบัติตนในสังคม
ทำให้มีลักษณะแตกต่างไปจากวรรณกรรมนิราศดั้งเดิม

4.3 กลวิธีทางวรรณศิลป์

กลวิธีทางวรรณศิลป์ คือ ศิลปะการใช้ภาษาหรือถ้อยคำที่ทำให้เกิดความไพเราะ
และสร้างภาพหรือสร้างอารมณ์กระทบถึงใจผู้อ่าน ซึ่งส่งผลให้การสื่อสารนั้นมี
ประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายของกวี เป็นวิธีการทางการประพันธ์ที่ทำให้วรรณกรรม
เกิดความงดงามทางภาษา เกิดจินตภาพ และเกิดอารมณ์สะเทือนใจ จากการศึกษ
พบว่าในวรรณกรรมนิราศปรโลกมีการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เด่นชัดได้แก่ กลวิธี
การใช้เสียง กลวิธีการใช้คำ กลวิธีการใช้ภาพพจน์ ดังนี้

1) กลวิธีการใช้เสียง

โดยทั่วไปกลวิธีการใช้เสียงหรือการเล่นเสียงเป็นกลวิธีการเลือกใช้คำเพื่อ
สร้างเสียงอันไพเราะ ในวรรณกรรมนิราศปรโลกทุกเรื่องพบว่ากวีนิยมเล่นเสียงสัมผัส
พยัญชนะและเล่นเสียงสัมผัสสระภายในวรรค ดังนี้

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ คือการใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันมาเรียงต่อกัน
หรือใกล้กันเพื่อให้เกิดความไพเราะของเสียง ในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบการเล่นเสียง
สัมผัสพยัญชนะทุกเรื่อง ดังนี้

ในนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่ (2437) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ
หลายแห่ง เช่น “พิศพรรณพุ่มพุ่มพฤษ สนโลกทริกแทรกทราง มปริงปรางปรังปรู
ตะโกฏูแกมแก้ว ตาดแต่งแต่ตูมตาล แคนคูนคานเคียงค้อ จากจิ้งจ้อแจจันท์ ดูกเดื่อ
ดันดาดาษ” (น. 6) ในตัวอย่างนี้ วรรคแรกกล่าวถึงการมองพืชพันธุ์ต้นไม้ต่าง ๆ โดย
เล่นเสียง /พ/ ได้แก่คำว่า พิศ-พรรณ-พ-พุ่ม-พฤษ จากนั้นกล่าวถึงพรรณไม้โดยเล่น
เสียงพยัญชนะต่าง ๆ ได้แก่ เล่นเสียง /ส/ /ช/ ในคำว่า สน-โลก และ ทริก-แทรก-ทราง
เล่นเสียง /ปร/ ได้แก่คำว่า ปริง-ปราง-ปรัง-ปรู เล่นเสียง /ก/ ได้แก่คำว่า โก-ฏู-แกม-แก้ว

เล่นเสียง /ต/ ได้แก่คำว่า ตาด-แตง-แต้ว-ตูม-ตาล เล่นเสียง /ค/ ได้แก่คำว่า แค-คุน-คาน-เคียง-ค้อ เล่นเสียง /จ/ ได้แก่คำว่า จาก-จิง-จ้อ-แจง-จันทน์ และเล่นเสียง /ด/ ได้แก่คำว่า ดูก-เดื่อ-ดัน-ดา-ดาษ

ในนิราศนรทนต์โรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) มีการสัมผัสพยัญชนะเพื่อเล่นเสียงในการพรรณนาภาพนรก เช่น “อีกหญิงช่ายกายสูงสามคาพยุต ไม่สิ้นสุดเศษบาป เพราะหยาบใหญ่ ไฟลูกกลมตามตนไหม้ปนไป เที้ยวร้องไห้จนจ้อขอส่วนบุญ บ้าง ผ่าผอนลอนเลียนเตียนไม่ติด ทั้งเพื่อนมิตรญาติบุตรไม่อุดหนุน คิดแผ่เผื่อเจือกุศล เปนต้นทุน หรือทำบุญส่งให้ไม่ได้มา” (น. 8) ตัวอย่างนี้กล่าวถึงโทษทัณฑ์ของเปรต มีการเล่นเสียง /ส/ ในคำว่า สูง-สาม ลิ่น-สุด-เศษ เล่นเสียง /ย/ ในคำว่า หยาบ-ใหญ่ เล่นสัมผัสเสียงพยัญชนะ 3 เสียง คือ /ล/ /ต/ และ /ป/ ในคำว่า ลูก-กลม ตาม-ตน ปน-ไป เล่นเสียง /ผ/ /ล/ และ /ต/ ในคำว่า ผ่า-ผอน ลอน-เลียน เตียน-ติด เป็นสัมผัสคำคู่ใช้ในการอธิบายลักษณะของเปรต และมีการเล่นเสียง /ผ/ ที่คำว่า แผ่-เผื่อ โดยเป็นการนำคำว่า เผื่อแผ่ มาสลับคำเพื่อสร้างสัมผัสสระแต่ก็ทำให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะที่แปลกไปด้วย

การเล่นเสียงสัมผัสสระ คือการนำเสียงสระเดียวกันมาเรียงชิดหรือใกล้กัน เพื่อให้เกิดความไพเราะของเสียง ในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบการเล่นเสียงสัมผัสสระทุกเรื่อง ดังนี้

ในนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่ (2437) พบว่ามีการใช้คำสัมผัสสระหลายแห่งในช่วงที่แต่งเป็นกลอน เช่น “ไม่วายเศร้าเปล่าจิตคิดคิดสลด แสนรทนต์ทวยทอดนอนกอดหมอน เปรียบประหนึ่งแมลงภู่มู่มุมร เห็นเกษรบัวนิยมหมายชมเอย” (น. 24) มีการเล่นสัมผัสสระที่คำว่า เศร้า-เปล่า จิต-คิด ทอด-กอด นอน-หมอน ภู-มู่มุม-ชม ในนิราศสวรรค์โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (2492) มีการใช้สัมผัสสระสร้างเสียงที่ต่อเนื่องราบรื่นเช่นกัน เช่น “แลไปเห็นบาฬณศูณย์เจ้าของ ตกลงต้องภูพาพนาสีติดกึ่งไทรในหว่างกลางคีรี ร่มก็มีสำหรับกางลงทางดอน” (น. 2-3) มีการเล่นสัมผัสสระที่คำว่า ฐน-ศูณย์ ภา-พนา ไทร-ใน หว่าง-กลาง กาง-ทาง

ใน “นิราศนรทนต์” ของจวบ หงสกุล มีการเล่นเสียงสัมผัสสระอยู่มากเช่นกัน ดังตัวอย่างในตอนที่เราประวิติตัวเองให้พระยายมทราบถึงกรรมดีกรรมชั่ว

เมื่อเกิดมาเป็นเด็กตัวเล็กมาก	คนติดปากเรียก “เล็ก” เด็กหนักหนา
อีกสองปีแม่มีอนุชา	จึงสำเนียงเรียกซ้ำว่า “คุณกลาง”
ส่วนชื่อจริงสมเด็จตาท่านหาให้	“จวบสมัย” เหมาะณัดไม่ขัดขวาง
พอหกขวบเข้าโรงเรียนเปลี่ยนไปพลาง	เพื่อน ๆ ต่างเรียกประจบหลายขวบปี
เป็นหนุ่มใหญ่ใช้ “จวบ” คำเดียวโดด	รับราชการรุ่งโรจน์โปรดเกศี
ได้เลื่อนยศเลื่อนชั้นขึ้นทวี	เกือบจะเป็นพลเรือตรีพอดีตาย

(จวบ หงสกุล, 2525, น. 325)

บทที่ยกมานี้มีการเล่นสัมผัสสระที่คำว่า เด็ก-เล็ก เล็ก-เด็ก ปี-มี เนียง-เรียก ซ้ำ-ว่า ตา-หา ถนัด-ขัด เรียน-เปลี่ยน จวบ-ขวบ ใหญ่-ใช้ โรจน์-โปรด ชั้น-ชั้น ตรี-ดี เป็นการเลือกใช้คำง่าย ๆ สร้างสัมผัสสระได้อย่างเหมาะสมและสื่อความได้ดี

ในนิราศนรกของแก้ว ลายทอง สังเกตได้ว่ากลอนที่ใช้มีจังหวะคำไม่สม่ำเสมอ ทำให้มีการสร้างเสียงสัมผัสสระน้อย ไม่ก่อให้เกิดเสียงที่ราบรื่นต่อเนื่องในการอ่าน เท่ากับในนิราศเรื่องอื่น แต่ก็พบว่ามีการใช้เสียงสัมผัสสระหลายแห่งเช่นกัน เช่น “ความเย็นเยียบจับร่างให้ค้างแข็ง ต่างดิ้นรนจนสุดแรงให้เคลื่อนไหว ไม่ต้องถามก็รู้ หนอก่อกรรมใด มันจึงได้มีสภาพหยาบช้านี้” มีการเล่นเสียงสัมผัสสระในคำว่า ร่าง-ค้าง รน-จน หนอ-ก่อ สภาพ-หยาบ

ส่วนในนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ (2542) มีการใช้เสียงสัมผัสสระจำนวนมากเนื่องจากแต่งตามชนบทกลอนสุนทรภู่ เช่น “วิมานหนึ่งเพริศแพรว ด้วยแก้วแก้ว อเสเสาสดสีสวยมีศิลป์ เสภาขับจับใจยามไฉน นกกากินร่อนร้องก้อง เวียงวัง สอนทรายทองผ่องผุดสุดสะอาด แลพิลาสมาลีมีมันต์ขลัง ดุริยางค์ครางครี๊ม กระหึ่มดัง หอมดอกกรังมะลิแรกผลิงาม” (น. 45) บทนี้เป็นการพรรณนาวิมานของ นางฟ้าองค์หนึ่ง มีการใช้เสียงสัมผัสสระที่คำว่า แพรว-แก้ว สี-มี ขับ-จับ ไฉ-ได้ ร้อง-ก้อง ทอง-ผ่อง ผุด-สุด สี-มี ยางค์-คราง ครี๊ม-หึ่ม ลิ-ผลิ และขณะเดียวกันก็เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะไปพร้อมกันด้วย ได้แก่เสียง /พร/ ในคำว่า เพริศ-แพรว /ก/ ในคำว่า แก้ว-แก้ว กา-ก้อง /ส/ ในคำว่า เส-เสา-สด-สี-สวย-ศิลป์ สอน-ทราย-สุด-สะ

กล่าวได้ว่าในวรรณกรรมนิราศปรโลก กวีให้ความสำคัญกับการเล่นเสียงทั้งสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ แต่จะพบว่ามีการใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะโดดเด่น

มากกว่า การสัมผัสสระส่วนใหญ่มักพบในกลอนนิราศซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ที่เอื้อในการเล่นสัมผัสใน อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่าสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะบางแห่งเป็นการเลือกคำมาเพียงเพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสโดยมีการแปลงรูปศัพท์เพื่อให้เข้าสัมผัส หรือใช้คำเดิมซ้ำบ่อยครั้งโดยไม่ได้เป็นการเน้นความหมาย ทำให้ลดทอนความไพเราะลง แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่ากวีตระหนักถึงความสำคัญของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระภายในวรรคตามขนบการประพันธ์ร้อยกรองไทย

2) กลวิธีการใช้คำ

กลวิธีการใช้คำเป็นลักษณะทางวรรณศิลป์ที่สำคัญในการแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองของไทย (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549, น. 24; นิตยา แก้วคัลณา, 2563, น. 63-68; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2567, น. 21) ในบทความนี้จะกล่าวถึงกลวิธีการใช้คำในวรรณกรรมนิราศปรโลก 3 ลักษณะ คือ การสรรคำ การเล่นคำ และการซ้ำคำ

การสรรคำ หมายถึงการเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่เนื้อความ บริบท ตัวละคร (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549, น. 24) ในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบการสรรคำเพื่อสื่อจินตภาพ และการสรรคำเพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึก ดังนี้

การสรรคำสื่อจินตภาพ พบในการพรรณนาภาพสวรรค์ นรก และธรรมชาติ มีการสรรคำเพื่อสร้างการรับรู้จากประสาทสัมผัส 5 ด้าน คือ ภาพ เสียง กลิ่น รส กายสัมผัส และการรับรู้จินตภาพด้านการเคลื่อนไหว

ในนิราศที่เดินทางไปสวรรค์ กวีสรรคำเพื่อสร้างจินตภาพในการพรรณนาการเดินทางหรือภาพสวรรค์ที่พบเห็น เช่น ในเรื่อง *นิราศสวรรค์ฉบับโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ* พรรณนาภาพระหว่างการเดินทาง ความว่า

บาลูนปลิวลิวลิบจนเลยลับ ลมประทับโยนเขื่อนสะท้อนไหว หนาวน้ำค้าง
กลางอากาศอนาใจ จวนอุทัยส่องภพบนนพภา ผุ่งไก่อฟ้าพากันกระชั้นชั้น แจ้วสนั่น
กึกก้องห้องเวหา ประสานเสียงเพียงพินของอินทรา พังก้นาเพลิงเพลิงเจริญใจ พอรุ่งแจ้ง
แสงทองส่องสวรรค์ โกลาลั่นสิงขรก่อนไสล แลดูหมอกออกกลุ่มดั่งสุมไฟ ประเดี๋ยวใจถึง
ถิ่นคีรีนทร

(นิราศสวรรค์, 2492, น. 5-6)

ในบทนี้การสรรคำช่วยสร้างจินตภาพหลายด้าน ได้แก่ ภาพการเคลื่อนไหวของบาปุนที่ลอยไปไกลอย่างรวดเร็วคว้งคว้างจากการใช้คำว่า “ปลิว” “ลิว” “ลิว” “เลยลิว” การสื่อความรู้สึกสัมผัสถึงแรงลมที่พัดแรงจนไม่อาจทรงตัวอยู่ได้จากการใช้คำว่า “โยน” “เขยื้อน” “สะเทือนไหว” และสื่อถึงความหนาวเย็นที่ผิวกายจากคำว่า “หนาวน้ำค้าง” กวียังสรรคำสื่อผัสสะด้านเสียงสื่อถึงช่วงเวลาเช้าจากเสียงไก่ฟ้าและนกโกกิลลา โดยใช้คำว่า “กระชั้นชั้น” “แจ้วสนั่นกึกก้อง” “ลั่นสิงขร” สื่อถึงเสียงที่ดังไปทั่วทั้งภูเขา และใช้คำสื่อผัสสะด้านภาพ คือ แสงอาทิตย์ใกล้รุ่งและกลุ่มหมอกจากคำว่า “แสงทองส่องสวรรค์” และ “หมอกออกกลุ่มดังสุ่มไฟ”

ในนิราศนรกของแก้ว ลายทอง (2532) พรรณนาภาพสัตว์นรกที่รับโทษทัณฑ์ โดยใช้คำสื่อผัสสะหลายด้าน เช่น “เนื้อและหนังเริ่มปริแยกแตกเป็นเสียง ต่างกรีดเสียงโอดโอยโหยหวนลั่น เรือนร่างเปี้ยวบิดเบนเป็นพัลวัน เนื้อหนังรุ่มลงเป็นชั้นที่ละชั้น ดวงตาปะทุทะลุเป้า ระริกเร่าเรื่อร่ายกายระส่ายดิ้น ทั้งมือเท้าจิกตะกายตะกุยดิน คอยยึดยาวหุ้ยดยืนเสียงกรอกราว” ตัวอย่างตอนนี้กวีสรรคำให้เห็นภาพผิวหนังที่ค่อย ๆ ลอกหลุดออกจากกาย “ปริแยกแตกเป็นเสียง” และ “รุ่มลงเป็นชั้นที่ละชั้น” และความทรมานทรมานจากคำแสดงการเคลื่อนไหวดิ้นรน ได้แก่ “เรือนร่างบิดเปี้ยวเบน” “ระริกเร่า” “ระส่ายดิ้น” “ตะกายตะกุย” รวมถึงได้ยินเสียงร้องอันแสดงถึงความเจ็บปวดทรมานจากคำว่า “กรีดเสียง” “โอดโอย” “โหยหวน”

ในนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ (2542) มีการสรรคำสื่อผัสสะด้านภาพ เสียง และสัมผัส พรรณนาสถานที่และสัตว์นรก เช่น “ถึงภูเขาสูงใหญ่ไฟลุกท่วม ชายหญิงร่วมร้อยนอนร้อนเหลือหลาย ไฟลวกร่างครวญเจ็บจนตาย พื้นดินกลายเป็นเหล็กเหมือนเสกมนต์ แผ่นดินเหล็กกลุ่กร้อนคนนอนดิ้น หน้าขาวน้อเนื้อแห้งทั่วแห่งหน เผาดับไธได้พุงผ้านุ่งตน ดิ้นทรมานทรมานปมวายุปรมาณ” (น. 15) ในข้อความนี้ใช้คำสื่อภาพภูเขาแห่งไฟว่ามีลักษณะ “สูงใหญ่” และ “ไฟลุกท่วม” คือไฟลุกไหม้ทั้งภูเขา มีการใช้คำสื่อถึงความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกจากคำที่แสดงเสียงร้อง “ครวญครวญ” และการดิ้นทรมานทรมาน รวมถึงลักษณะร่างกายที่เนื้อหนังที่ “ขาวน้อ” “แห้ง” ตลอดทั้งตัว

การสรรคำเพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึก พบว่าในวรรณกรรมนิราศปรโลกมีการสรรคำสื่ออารมณ์ความรู้สึกของกวีเอง พบในเรื่องที่เดินทางไปนรกมากที่สุด คำสื่ออารมณ์และความรู้สึกที่พบมักเป็นคำสื่อความรู้สึกหดหู่เวทนาสงสาร ดังนี้

ใน *นิราศนรก* ฉบับโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) มักเลือกใช้คำความหมายตรงในการสื่ออารมณ์ความรู้สึก เช่น “นั่งฟังคำอ้ำอึ้งตะลึงหลง” (น. 4) ใช้คำว่า อ้ำอึ้ง หมายถึงอาการพูดไม่ออก สื่อถึงความตกใจและขยายด้วยคำว่าตะลึงหลง คือทั้งนั่งอึ้งและทั้งไม่รู้สติ “เห็นสัตว์ตลกจตุรนาสงสาร” (น. 22) ใช้คำว่า นาสงสาร สื่อความรู้สึกสงสารตามความหมายของคำ “ครั้นตายลงปลงเห็นว่าเปนนรก” (น. 15) ใช้คำว่า ปลง แสดงความรู้สึกปล่อยวางว่าโทษของสัตว์นรกนั้นเป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ “อนิจจาเวรกรรมทำอย่างไร” (น. 25) ใช้คำอุทาน อนิจจา แสดงความสังเวชใจต่อเวรกรรมที่ทำให้ได้รับโทษทัณฑ์นี้ เป็นต้น

ใน “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) มีการใช้คำแสดงความรู้สึกเมื่อเห็นสัตว์นรกอย่างตรง ๆ เช่นกัน ตัวอย่างเช่นวรรคที่กล่าวว่า “นิกสงสารในอุราที่มาเห็น” (น. 336) “นิกอนาถเวทนาน้ำตาไหล” (น. 337) “ใจท้อแท้รันทดสยดสยอง” (น. 338) และมีการใช้คำอุทานแสดงความรู้สึก เช่น “จมูกวีนูชาตอนาถนัก เลือดทะลักแดงธาราณิจจาเอ๋ย โอ้บาปกรรมทำไว้ใครจะเคย คิดบ้างเลยว่าจะไปถึงเช่นนี้” (น. 331) ในตัวอย่างนั้นนอกจากคำว่า อนาถ ซึ่งแสดงความเศร้าใจแล้ว ยังมีการใช้คำว่า เอ๋ย และ โอ้ เพื่อสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกด้วย

ใน *นิราศนรก* ของแก้ว ลายทอง (2532) มีการเลือกใช้คำแสดงความเศร้าใจ ความหดหู่ใจ ประกอบกับคำว่า ใจ ทำให้เห็นถึงความรู้สึกสะท้อนใจของกวีที่พบเห็นภาพในนรก เช่น “นรกบ่าวขุมที่หนึ่งเพ่งพินผ่าน ก็พบพานขุมที่สองหมองใจซ้ำ” มีการใช้คำว่า หมอง และ ซ้ำ กับใจ สื่อว่าจิตใจขุ่นมัวไม่แจ่มใสและเจ็บปวดใจจากภาพที่เห็น “ซ้ำเปื้อนหน้าด้วยสดแสนหดหู่” ใช้คำว่า สด หมายถึงความรู้สึกเศร้าสังเวชและขยายด้วยคำว่า แสนหดหู่ เป็นการขยายความรู้สึกสดว่ามากมายและทำให้ใจไม่เบิกบาน “ช่างโหดร้ายล้าเคียดเกินรับได้ ซ้ำเจ็บร้าวไปทั่วเนื้อหัวใจ” ใช้คำว่า เจ็บร้าว กับ เนื้อหัวใจ สื่อถึงความรู้สึกเจ็บที่ใจที่เป็นอวัยวะ เป็นการถ่ายทอดความรู้สึกนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรม ในนรกขุมที่สิบหกซึ่งเป็นนรกของผู้ทำอนันตริยกรรม

กวีพรรณนาความรู้สึกว่า “อยากตัดคอมันซ้ำให้หน้าใจ” แสดงความรู้สึกโกรธแค้น อยากลงโทษสัตว์นรกเหล่านี้ซ้ำโดยใช้คำว่า ให้หน้าใจ หมายถึงให้สะใจสาสมกับการทำผิด

การสรรคำเรียกนางผู้เป็นที่รัก เนื่องจากในวรรณกรรมนิราศปรโลกมีการคร่ำครวญอาลัยของกวีที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก จึงพบว่ากวีมีการสรรคำที่สื่อความหมายถึงนางอันเป็นที่รักอย่างหลากหลาย พบมากใน *นิราศดาวดึงส์สวรรค์* ของนายอยู่ (2437) เนื่องจากเป็นเรื่องที่เน้นการคร่ำครวญถึงนางมากกว่าเรื่องอื่น คำที่กวีเลือกนำมาใช้ได้แก่ น้อง พนิดา นุช โฉมแม่ โฉมวรนุช อร มิ่ง ยุพยง หรือศรีศุภลักษณ์ ตัวอย่างเช่น “ແລງປາງເຣີມແນບ້ອງ” (น. 3) “ກຣອດພນີດາ” (น. 3) “ສງສາຍອດຍຸພຍງ” (น. 4) “ແມ່ມິ່ງມາກັບເຣີມ” (น. 7) “ໂອ້ຣີຣຸກຊຸກຊຸກລ້ຳ” (น. 9) “ຈິ່ງຈາກອຣນຸ່ມເນ້ນ້າ” (น. 41) “ເຣີມຈັບໂຈມແມ່ປ້ອງ” (น. 24) “ແຕ່ໂຈມວຣນຸຊເນື້ອ” (น. 28) โดยเฉพาะคำว่า นุช มีการใช้บ่อยครั้ง เช่น “คิตยามແນບນຸຊເນື້ອເຈື້ອອຳພັນ” (น. 4) “ແສນຄືນຶ່ງຕິ່ງນຸຊເຣື້າ” (น. 9) “ເຣີມຈາກນຸຊຍັງໄສ ຢາສັນສນິທ ຢູ່ນອ” (น. 9) “ແມ່ຟື້ກັບນຸຊມ້ວຍ ມຣຸນາ” (น. 12) “ຫຼວຈິຕຣຄິດນຸຊເຣື້າ” (น. 16) เป็นต้น

ใน *นิราศปรโลก* ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) มีการสรรคำเรียกนางหลากหลาย โดยเฉพาะเมื่อกวีมาถึงสวรรค์ มีการชมธรรมชาติและครวญถึงนาง คำที่ใช้เรียกนางได้แก่ ยุพา ยุพิน น้อง นวล นงราม สมร อร นุช เช่น “ເພິ່ງຍຸພິນ ຄ້ອນພິ່ງວນຍີ່ຈີ ນັກກຸກັກລນ້ອງຣັກກຸກັກມື້ອເຣີກ ... ຄ້າຍເສິ່ງນວລຣວນຸຊູ່ມາແຕ່ໂກລ” (น. 33) “ສັດໄດໂດສັດພັດຍຸພາ ... ນາງແຍ້ມດຸຈນຸຊຍິ້ມພິ້ມພຣາຍຕາ ... ຍິ່ງຍາມດິກ ຄະນິ່ງຕິ່ງສມຣ ... ນຶກນ້ຳອຣອຶມປຣາງຜາງດວງມານ” (น. 35) เป็นต้น

ส่วนในนิราศที่เดินทางไปนรกบางเรื่องมีการใช้คำเรียกนางอันเป็นที่รักด้วย คือ “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) ในตอนต้นที่ครวญสังเสียดภรรยา มีการใช้คำเรียกภรรยาต่าง ๆ กัน คือ แก้วตา เจ้า เยาวมาลย์ แม่งามพัคตร์ ความว่า “ขอลาไปໂກລແລ້ວນະແກ້ວตา ອຍ່າເຣື້າໂສກເສິ່ງໄປເລຍເຈົ້າ... ຈງຮັກໃຈເສິ່ງເຄີຍເຈົ້າເຍາວມາລຢ້ ... ແມ່ງາມພັກຕຣຈິງມີຈິຕຄິດສງສາ” (น. 321)

การเล่นคำ หมายถึงการนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549, น. 31) ในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียงอยู่จำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะในบทชมธรรมชาติ

ในนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอู่มีการเล่นคำในบทชมธรรมชาติตัวอย่างเช่น

ผลปรางสุกเปล่งเพี้ยง	เพ็ญปราง แม่ฤา
ปรางทิพย์เปรียบปรางนาง	ห่อนได้
ปรางนุชพีสำอาง	สุดเอี่ยม
ปรางอับศรเทพยให้	เทียบแท้พอถึง

(นายอู่, 2437, น. 8)

โคลงข้างต้นมีการเล่นคำว่า ปราง โดยหมายถึงผลมะปราง และหมายถึงแก้ม โดยเปรียบเทียบผลมะปรางสุกว่ามีความเปล่งปลั่งเหมือนกับแก้มนาง ผลมะปรางไม่งามเท่าแก้มนาง และความงามเทียบกันนางก็มีเพียงแก้มนางฟ้าบนสวรรค์เท่านั้น

ในนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ มีการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียงหลายแห่งเนื่องจากมีบทชมธรรมชาติที่ครวญถึงนางตามชนบทนิราศเช่นกัน ทำให้มีการใช้คำที่สามารถแปลความโยงถึงนางได้

ตะเพียนทองงามดั่งทองมอพิลาส	เหมือนนุชนาฏเนื้อทองสวยผ่องศรี
นวลจันทร์เช่นเพ็ญพักตรรายอดนารี	ปลาสร้อยนี้ดุจสร้อยน้องที่คล้องกันรู้
แก้มข้าเจ้าข้าชอกใครหลอกกล้า	แกมน้องข้าเพราะชมภิรมย์ขวัญ
เนื้ออ่อนแต่แค่ซื้อลือใจษัณ	เนื้อน้องนั้นนิ่มสนิทน่าชิดชม

(พระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ, 2542, น. 34)

ตัวอย่างข้างต้นมีการเล่นคำพ้องรูป ได้แก่ ทอง ที่หมายถึง ปลา และทอง ที่หมายถึง สีของปลาและสีของผิวกายนาง การเล่นคำว่า สร้อย โดยหมายถึงสร้อย

ที่เป็นชื่อปลาและสร้อยที่เป็นเครื่องประดับ การมีเล่นคำว่า แก้มข้าว โดยคำว่า แก้มข้าว คำแรกหมายถึงชื่อปลา จากนั้นก็นำมาแยกเป็น 2 คำ คือแก้มที่เป็นอวัยวะบนใบหน้า และคำว่า ข้าว หมายถึงชอกข้าว บอบข้าว สื่อนัยว่าแก้มของนางข้าวเพราะเขาเซยชม

การซ้ำคำ หมายถึงการนำคำเดียวกันมากล่าวซ้ำหลายครั้งเพื่อเน้นย้ำความหมายให้เด่นชัดยิ่งขึ้น (นิตยา แก้วคัลณา, 2563, น. 66) คำที่นำมาใช้ซ้ำนี้เป็นการใช้คำในความหมายเดิม ทำให้ความหมายของคำนั้นถูกย้ำซ้ำหลายครั้ง กลวิธีนี้มีการใช้ในเรื่อง *นิราศนรก* ของแก้ว ลายทอง อย่างเด่นชัด

ตัวอย่างการซ้ำคำใน *นิราศนรก* ของแก้ว ลายทอง เช่นบทพรรณความทุกข์ของกวีที่กล่าวว่า “ข้าเจ็บปวดข้าวรดข้าวอ่อนล้า ข้าสิ้นฟ้าสิ้นแผ่นดินข้าสิ้นสูญ ข้าครวญคร่ำข้าร่ำหาข้าอาดูร ข้าพอกพูนทุกข์ทุเรศเทวษทวี” (แก้ว ลายทอง, 2532) มีการซ้ำคำว่า ข้า ต่อด้วยคำกริยาแสดงความรู้สึกทุกข์ใจ ทำให้เกิดการเน้นย้ำความรู้สึกของกวีที่เต็มไปด้วยความทุกข์เศร้า

ในการเที่ยวไปในนรก พระยายมได้กล่าวถึงสัตว์นรกบางพวกว่า “พวกมันต่างสังขังและสังข่า ตามอำนาจเงินตราอันเนาเหม็น พวกมันเชื่อนคนเชื่อดอย่างเล็ดเย็น พวกมันเห็นค่าเงินตราเหนือกว่าคน” (แก้ว ลายทอง, 2532) จะเห็นได้ว่าในวรรคแรกมีการซ้ำคำว่า “สัง” คือสังขังและสังข่า เน้นการกระทำในชาติที่แล้วของสัตว์นรกนี้ และมีการซ้ำคำ “พวกมัน” ในต้นวรรคแรก วรรคที่สามและวรรคที่สี่ เน้นการเป็นผู้กระทำของสัตว์นรกเหล่านั้น ทั้งหมดเป็นการเน้นย้ำถึงการกระทำที่สมควรกับโทษที่ได้รับ

ในบทที่พรรณนาถึงนรกขุมที่เก้าซึ่งเป็นนรกที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำกรดในการลงโทษ กวีพรรณนาภาพน้ำกรดโดยการซ้ำคำว่า หยาด ความว่า “หยาดวาวใสคล้ายอัญมณีหยาด หยาดลงเจาะเนื้อขาดั่งหยาดกระสุน หยาดลงเซาะเรือนร่างจนพร่างพรุน หยาดละมุนละไมแห่งการสังหาร” ทำให้เห็นภาพความสวยงามควบคู่กับความโหดร้าย การที่กวีเลือกใช้คำว่า หยาด นี้ก็เพื่อเล่นกับการซ้ำคำว่า หยาด ในบทต่อมาที่หมายถึงหยาดเหงื่อแรงงานของผู้ที่ถูกสัตว์นรกเหล่านี้ปล้นชิงทรัพย์สิน เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ความว่า “แต่ละหยดแต่ละหยาดของหยาดเหงื่อ หยาดจากเนื้อกาย กรำกรากลำบากล้น หยาดลงสร้างทรัพย์สินสู่ดินรน เพื่อพิชผลแห่งสุขคลายทุกข์ตรอม”

เป็นการซ้ำคำที่แสดงภาพตัดกันของหยาดน้ำกรดกับหยาดเหงื่อแรงงานเพื่อเน้นย้ำถึงความสาสมของโทษที่สัตว์นรกได้รับ

กลวิธีการใช้คำในวรรณกรรมนิราศปรโลกเป็นกลวิธีที่กวีใช้เพื่อสื่อจินตภาพทำให้เกิดภาพที่ชัดเจนและเกิดความรู้สึกคล้อยตามขึ้นในใจผู้อ่าน ทั้งการรับรู้ความสวยงามในสวรรค์และความทุกข์ทรมานในนรก รวมถึงอารมณ์ของวรรณกรรมประเภทนิราศด้วย

3) กลวิธีการใช้ภาพพจน์

ภาพพจน์ หมายถึง กลวิธีอันเป็นศิลปะของการใช้ภาษา สำนวนในการพูด หรือการแต่งหนังสือ โดยกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้มีความหมายไปถึงอีกสิ่งหนึ่ง มีความมุ่งหมายเพื่อเพิ่มอรรถรสให้แก่ข้อความนั้น ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, น. 357) ช่วยทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและอารมณ์ความรู้สึก ภาษาภาพพจน์ถือได้ว่าเป็นลักษณะสำคัญของการสร้างภาษาวรรณศิลป์ในวรรณกรรมร้อยกรองไทย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2567, น. 23)

ในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบการใช้ภาษาภาพพจน์ที่เด่นชัด ได้แก่ การใช้อุปมา การใช้อุปลักษณ์ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ อติพจน์ ในที่นี้จะกล่าวถึงตัวอย่างการใช้ภาพพจน์ในวรรณกรรมนิราศปรโลกแต่ละเรื่อง ดังนี้

ในนิราศดาวดึงส์สวรรค์ของนายอยู่ มีการใช้ภาพพจน์อุปมาในบทชมธรรมชาติ ตัวอย่างเช่นบทชมสระน้ำในอุทยาน

ยลทีกใสสะอาดเพียง	เพ็ชรรัตน์
กลางสระปทุมรบัด	แบ่งแย้ม
เหล่าขวาก็ขาวทัด	เทียบเสวตร พัตรนา
แดงก็ดูจาดแต้ม	สลบล้วนหลายพรรณ

(นายอยู่, 2437, น. 9)

ตัวอย่างนี้กวีใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบน้ำในสระว่ามีความใสสะอาดเหมือนเพชร และกล่าวถึงดอกบัวในสระน้ำว่ามีทั้งสีขาวและสีแดง เปรียบสีของดอกบัวที่มีสีแดงว่าแดงเหมือนสีชาดและมีสีขาวเหมือนผ้าขาวเรียงรายสลับกัน

ใน*นิราศสวรรค์*ฉบับโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (2492) มีการใช้ภาพพจน์ไม่มากนักที่พบได้แก่ อุปมา ดังตัวอย่างว่า “ยลกินนรอ่อนร่างสำอองโฉม งามประโลมพักตร์แลดั่งไข” (น. 7) เป็นการชมความงามของนางกินรีว่ามีใบหน้างามราวกับดวงจันทร์ อีกตอนหนึ่งกล่าวชมนางฟ้าว่า “เจริญร่างลักษณะนวลาวรรณ ... อรชรอ่อนองค์ดั่งวงจันทร์” (น. 11) มีการเปรียบร่างกายนางที่กำลังระบำรำฟ้อนว่าเວอ่อนโค้งเหมือนจันทร์เสี้ยว และมีการใช้อดีตพจน์ในตอนบรรยายดวงตาของยักษ์พระอินทร์แปลง ความว่า “สองตาแดงเกินพระแสงสุริยา” (น. 29) เป็นการเปรียบดวงตาของยักษ์ว่าส่องแสงสีแดงจ้าวว่าแสงพระอาทิตย์ เพื่อให้เกิดภาพแสงที่ฉายออกมาจากดวงตานั้นว่าเจิดจ้ามาก เป็นต้น

ใน*นิราศนรก*ฉบับโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) มีการใช้ภาพพจน์ไม่มากนักเช่นกันที่พบเป็นการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา เช่น “ที่แดดเผาเราร้อนอ่อนอุรา ประหนึ่งว่าอัคคีเข้าจี้กาย” (น. 5) ใช้ภาพพจน์อุปมาเปรียบเทียบความร้อนระหว่างทางไปนรกว่าทำให้รู้สึกร้อนเหมือนกับเอาไฟเข้ามาจี้ที่ร่างกาย และอีกตอนหนึ่งความว่า “เห็นหญิงชายหลายคู่ดูไม่ขัด สุนัขกัดฉีกหนังกินมังสา กลัวความตายกายสั่นตั้งตีปลา วังหนีมาเป็นต้นป่นทั้งตัว” (น. 16) กล่าวถึงหญิงชายที่ประพฤติดีในกามถูกลงโทษโดยการถูกสุนัขฉีกเนื้อหนังกิน กวีเปรียบเทียบและชายเหล่านี้ว่ากลัวจนตัวสั่นเหมือนกับปลาที่ถูกตีตีจนพรวด

ใน “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) มีการใช้ภาพพจน์เพื่อสร้างจินตภาพ เช่น บรรยายภาพยมบาลที่มารับตัวไปนรกว่า “ปากแบะอ้าตาลจนเท่าผลส้ม” (น. 322) คือเปรียบดวงตาว่ามีขนาดใหญ่เท่าผลส้ม บรรยายสุรเสียงของพระยายมว่า “ถึงเสียงดังฟังว่าเหมือนฟ้าลั่น ถ้อยคำนั้นเสนาะหูไม่รู้หาย” (น. 324) เป็นการเปรียบเทียบความดังของเสียงว่าดังเหมือนฟ้าผ่าแต่ถ้อยคำที่กล่าวนั้นไพเราะ นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ เช่นความตอนหนึ่งว่า “ที่บาปกรรมทำสัตว์กัดจิ้งหรีด ร้องกรีดกรีดว้างชนเข้ากันจนสิ้น” (น. 331) เป็นใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติในคำว่า กรีดกรีด ซึ่งเป็นการเลียนเสียงร้องของสัตว์นรกที่กรีดร้องด้วยความเจ็บปวดเหมือนเสียงของจิ้งหรีดที่ตัวเองเคยจับมากัดกัน หรือในตอนที่ว่า “ดังโปกโปกฉับฉับเหมือนสับหมู ต่างร้องอื้อโอยโอดก้องโชดเชิน” (น. 333) เป็นการเลียนเสียงสับหมูบนเขียง เพื่อเปรียบเทียบเสียง

ที่สัตว์นรกโดนลงโทษด้วยการสับมือเท้า และส่งเสียงร้องว่า อู้อือ เป็นการเลียนเสียงร้องของคนที่ได้รับบาดเจ็บปวดทรมาน

ในนิราศนรกของแก้ว ลายทอง (2532) มีการใช้ภาพพจน์แตกต่างจากเรื่องอื่น ได้แก่ การใช้ข้อติพจน์ ตัวอย่างเช่น “ข้ากระโจนโผลงในช่องทางนั้น นานเหมือนชั้วกับปักกลบในใจข้า” เป็นการพรรณนาความรู้สึกของกวีว่าระยะเวลาที่กระโจนลงไป ในแผ่นดินที่แยกนั้นยาวนานมากโดยใช้คำว่า กับปักกลบ ซึ่งหมายถึงรอบอายุของโลก ตามแนวคิดของศาสนาพุทธและพราหมณ์ฮินดู ทั้งยังมีการใช้บุคคลวัต คือ การเปรียบสิ่งอื่นให้กระทำกริยาเช่นมนุษย์ ตัวอย่างเช่น “ทศทิศทัพบทิมไทรสยายผม” กล่าวถึงต้นไทรโดยรอบที่มีรากไทรย่อยว่าเหมือนมนุษย์ที่ทำการสยายผม ทำให้เห็นภาพรากไทรแผ่กระจายเต็มคล้ายเส้นผมที่แผ่สยาย เป็นต้น

ในเรื่องนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) พรรณนาชนนิกโดยใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ เช่น “อ้ออ้อเอียงเอียงพลอดอยู่ยอดผา” (น. 34) เป็นการใช้นิพนธ์เลียนเสียงร้องของนกเอี้ยง ใช้ภาพพจน์อุปมา เช่น “แสงใสสว่างกลกลางวัน” พรรณนาสวรรค์ว่ามีความสว่างใสโดยเปรียบกับเวลากลางวัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์ที่พบเด่นชัดในวรรณกรรมนิราศปรโลกคือกลวิธีการใช้เสียง ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ กลวิธีการใช้คำ ได้แก่ การสรรคำ การเล่นคำ การซ้ำคำ และกลวิธีการใช้ภาพพจน์ กลวิธีเหล่านี้โดยส่วนใหญ่ดำเนินตามขนบร้อยกรองของไทย อย่างไรก็ตาม หลายเรื่องมีการใช้วรรณศิลป์สร้างจินตภาพใหม่ ส่งผลให้ภาพสวรรค์และนรกรวมถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ถ่ายทอดออกมาทั้งที่คล้ายและแตกต่างไปจากเดิม

4.4 รสวรรณคดีที่เกิดจากกลวิธีประพันธ์

กลวิธีประพันธ์ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้ส่งผลให้วรรณกรรมนิราศปรโลกปรากฏรสวรรณคดีที่เด่นชัด จากการศึกษาพบว่ารสที่ปรากฏในวรรณกรรมนิราศปรโลกนั้นมีเพียง 6 รสเท่านั้น ได้แก่ พิศาลรส ภูยานกรรต กรุณารส อัทธฤตรส ศฤงคารรส และหาสยรส ดังนี้

4.4.1 พิกัดสรรและภยานกรส

พิกัดสรรเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจ หรือน่าเบื่อระอา ส่วนภยานกรสคือความหวาดกลัว เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว พิกัดสรรมักปรากฏคู่กับภยานกรสเมื่อแสดงสภาพที่ไม่ต้องประสงค์ซึ่งมีทั้งความน่ากลัวและน่ารังเกียจอยู่ด้วยกัน (กุสุมา รัชมนิ, 2549, น.165, 185) ในวรรณกรรมนิราศปรโลก พิกัดสรรและภยานกรสปรากฏเด่นชัดในนิราศเรื่องที่มีการเดินทางไปในรก เป็นรสอันเกิดจากการพรรณนาและการใช้คำที่แสดงภาพสัตว์นรกที่ได้รับโทษทัณฑ์ในนรกและความน่ารังเกียจขยะแขยง ดังตัวอย่างในแต่ละเรื่องต่อไปนี้

ในนิราศนรกของโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) พรรณนาโทษทัณฑ์ที่ทำให้เกิดพิกัดสรรและภยานกรสจากภาพของคนที่ไม่ดีก่อนทำกรรมเมื่อตายมาเป็นเปรต มีสภาพถูกโทษทัณฑ์ต่าง ๆ เช่น “ที่ลำปากมีปากเท่ารูเข็ม เลือดหนองเต็มทั้งกายร้ายหนักหนา เล็บเมื่อเท้าเท่าจอบวิ่งหอบมา แกะมังสาตนกินสิ้นทุกวัน ... บางพวกที่มีสุนัขตั้งยักขา ดุนักหนาทรลักษณ์อูศล คอยเลี้ยวลัดกัดเปรตเศษบุคคล ฉีกสกรนกรินปนนักษ์สุนัขมาร” (น. 8-9) หรือภาพปั้นต้นจ้าวความว่า “ถึงค่าคบบบแรงเข้าแย่งกาย กาก็หมายจิกเนตรเวทนา กินปอดดับจับคาบแล้วฉาบเฉียว สักประเดี้ยวเนื้อหนังทั้งมังสา หมดสิ้นตนปนยับดับชีวา ตกสุธาไฟเผาเปนถ้ำลง” (น. 16) ภาพโทษทัณฑ์ของการวางเพลิง เช่น “เอาเชือกมัดมดกายเหมือนตายจับกายซึ่ง ... คิมกะชากลากลิ้นเพียงสิ้นใจ แล้วเอาไฟเผาทองลวงอุรา จัดปากออกกรอกน้ำทองแดงใส เปนเปลวไฟลุกลามตามมังสา” (น. 21) ภาพโทษของคนฆ่าสัตว์ขาย “เอาไฟใส่สุ่มชุกให้ลุกลามแล้วผ่าแผ่เนื้อไม่เหลือหลง เอากายลงตัดผ่าดูน่าขาม สับปนท่อนรอนด้วยขวานประจานนาม” (น. 26) หรือภาพโทษทัณฑ์ที่ว่า “จับมือเท้าเอววางกลางเหล็กร้อน แล้วเอาค้อนทุบศิระชะละไม่ได้ โลหิตนองร้องดิ้นจนสิ้นใจ แล้วโยนไปลงกะทะไม่วาง” (น. 34) ภาพเหล่านี้ล้วนให้ภาพความรุนแรงที่เกิดกับร่างกายอย่างสยดสยองน่ากลัว

ใน “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) พรรณนาภาพสัตว์นรกที่ทำผิดศีลห้าและอนันตริยกรรม ทำให้เกิดพิกัดสรรและภยานกรส เช่น ที่พรรณนาถึงพวกชนไก่ “พวกชนไก่ใส่เดือยที่หน้าแข้ง ไว้ทิมแทงหน้าตาเหมือนขาไก่ ทำด้วยเหล็กแหลมเปียบ

เสียบทีไร เลือดหลังไหลพุ่งฉูดเหมือนตูมมา” (น. 331) พวกกัดปลา “แล้วเข้าพืดกัด ด้วยฟันกันเป็นพรวน จนนิ้วด้วนเนื้อหลุดไม่หยุดเลย จมูกเวียนหูชาตอนาถนัก เลือดทะลัก แดงธาราวิจจาเอ๋ย” (น. 331) พวกที่ฆ่าสัตว์ “พอตอกได้ไม่เท่าไรไล่ทะเล็ก เลือดไหลพรัก คร่ำครวญเสียงหวนโหย ไล่ไหลออกนอกท้องร้องโหวกวอย เข้ารีบโกยยัดใส่ลงไปพลัน แล้วเปลี่ยนหอกตอกตีที่ท้องหน้า ... ตาถลนล้นบ่ายิ่งเมามัน ยิ่งตอกกันจนซบสลับไป” (น. 332) พวกฉ้อราษฎ์บังหลวง “สับมือตีนพอละเอียดเหยียดกายา นอนอ้าซ่าท่าห้อง ร้องระงม แล้วลากไล่ไหลออกมานอกท้อง เาามากองทิ้งไว้ให้หมักหมม พอไสบาน ยานพองเพราะต้องลม เอมืดคมหันสับเสียยับไป” (น. 333) ภาพเหล่านี้ล้วนให้ภาพที่ไม่สวยงาม ไม่น่าดู น่ารังเกียจ และทำให้เกิดความกลัว

ในนิราศนรกของแก้ว ลายทอง (2532) มีการพรรณนาภาพสัตว์นรกทำให้เกิดพิภตสลดและภยานกรส เช่น ภาพหญิงชายที่คบขู้ “ถูกบังคับให้แหวกว่ายน้ำเมือกหนอง เยือกสยของข้าเน่าเหม็นเป็นหนักหนา หลังโลหิตขลักคั่งเพราะผูกปลา ทั้งกายากัดตอตลอดทาง” ภาพของสัตว์นรกที่แย่งชิงเก้าอี้ “ใครได้นั่งเก้าอี้ที่ยื้อแย่ง แท่งน้ำแข็งแหลม ทะลวงทวารถ่าย ทะลุถึงทวารปากทูลนทูลราย มีทันตาก็ถูกลากกระชากดึง” ภาพของพวกที่ต่อว่าด่าทอพ่อแม่ “ส่วนเห็นถูกเย็บปากร้อยเอ็นหวาย ทีละเส้นทีละสาย หลายหลากสี ทีละน้อยค่อยแทงเนื้อหลายที ทีละนิดโลหิตที่ไหลหยาดริน” และ “อีกส่วนหนึ่งตรึงตอกด้วยแท่งน้ำแข็ง ทะลวงแทงทีละแท่งดินสะท้าน แขนวตรึงไว้กับผนังฝั่งเพดาน ทรมานแขนร่วงดังค่างคาว” ภาพของนรกขุมที่สิบ “สัตว์นรกแหวกว่าย สายวารี- แท่งคูดมูตรที่ไม่มีฝั่งแผ่นดิน ต่างตะเกียกตะกายว่ายหาฝั่ง ต่างวาดหวังขึ้นจาก กระแสสินธุ์ ต่างดำผุดดำว่ายสายวาริน ต่างดื่มกินคูดมูตรนั้นเพื่อกันตาย” และ ภาพนรกขุมที่สิบเอ็ด “ในท่อแก้วนันมีร่างมนุษย์ ซึ่งด้วนกุดไปสิ้นทั้งแขนขา เกลือกคลานเข้า ใช้ปากกัดแทะกายา ยิ่งเห็นเลือดยิ่งคลั่งบ้าเข้าโรมรัน ผูกปลาเร็นเร็นร่างอยู่กรี้ ... ยิ่งเห็นเลือดยิ่งเร็นว่าราวมามัน มองมนุษย์กัดกันสำราญใจ” ภาพนรกของแก้ว ลายทองนี้เน้นย้ำความน่ารังเกียจขยะแขยงจากสิ่งสกปรกและความรุนแรงที่เกิดกับร่างกาย ทำให้เกิดความรู้สึกรังเกียจและกลัวที่จะเกิดสภาพเช่นนี้

นิราศที่มีการเดินทางไปนรกเรื่องสุดท้ายที่แสดงพิภตสลดและภยานกรส คือเรื่องนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาณ (2542) มีการพรรณนาภาพ

สัตว์นรกที่น่ารังเกียจจำนวนมาก เช่น หญิงที่ทำแท้ง “กลิ่นเหม็นคั่งนุ่งลมห่มนภา เหลือบรินมาไต่ตอมตัวมอมแมม อดข้าวน้ำล้าปากปากเป็นหนอง รุมไชซอนทั่วท้อง ร้องเสียงแหลม ไฟลวกย่างยับแสงวับแวม ทั้งขึ้นแรมร้อนรอนเหลือทนทาน” (น. 18) ชายที่เคยลักอาหารในวัด “ชายหนึ่งเนื้อเน่าหนองสองตาโป้ ร่างผอมโซไฟสุ่ม หัวขมขม หลังจุ่มงอมทรมานสุดทนทน ... หัวยาวใหญ่ไหลลู่ไปหูหลุด นิ้วมือกุดซากาง ลูกคางสูญ สะโปกครากปากอ้าหน้าอกนูน ปฏิกุลทั่วกายหลายประการ” (น. 20) ชายที่บริภษาภรรยาที่ไปวัด “เนื้อเน่าเฟอะฟุ้งสัตว์กัดกินหน้า หนองไชปากยากแค้นแสนระกำ เลือดหนองน้ำเหลืองเหม็นมิเว้นวาย” (น. 26) หรือคนที่ทำประม “หวายเหล็กบาดปาดคอ ทรมาน บัวเหล็กบานหอกลิบหนีบน้ำตन สหาว่ายเหล็กถูร้อนรัดท่อนแขน หอกหลาว แหล่นเหล็กแดงแทงขมขม เบ็ดเกี่ยวลิ้นปลิ้นพองร้องดิ้นรน ร้อนเหลือทนทั่วท้องน้ำ ทองแดง” (น. 31) เป็นต้น การพรรณนาเหล่านี้ให้ภาพที่น่ารังเกียจจากการคลุกคลีกับ สิ่งสกปรก หรือความรุนแรงจากอาวุธและความร้อน ทำให้เกิดความน่าเกลียดน่ากลัว ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้พิภตสรสและภยานกรส

กล่าวได้ว่าพิภตสรสและภยานกรสในวรรณกรรมนิราศปรโลกปรากฏเฉพาะ เรื่องที่มีการเดินทางไปนรก เนื่องจากกวีต้องการบรรยายให้เห็นภาพที่น่าเกลียดน่ากลัว ในนรกของผู้ที่ได้รับกรรมจากการทำผิด เพื่อให้ผู้อ่านตระหนักว่าไม่ควรทำชั่วเพราะกรรม ที่จะได้รับนั้นน่ารังเกียจขยะแขยงน่าสยดสยอง

1) กรุณารส

กรุณารสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร กุสุมา รัชมนิ (2549) กล่าวว่า กรุณารสนี้มีความหมายเดียวกับหลักธรรมข้อหนึ่งในพรหมวิหาร 4 ตามแนวคิดของพุทธศาสนา กรุณาคือความสงสาร คิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ (น. 176-177) ในวรรณกรรมนิราศปรโลกกรุณารสเกิดจากการที่ผู้อ่านได้รับรู้ อารมณ์โศกเศร้าหรือความรู้สึกสงสารสังเวชที่กวีมีต่อเหล่าสัตว์นรก และความปรารถนา อยากให้พ้นทุกข์ พบในวรรณกรรมนิราศปรโลกที่เดินทางไปนรก ดังนี้

ในนิราศนรกฉบับโรงพิมพ์ศิริวัฒนา (2468) มีเนื้อความสื่อถึงความเมตตา สงสาร ปรารถนาให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ในตอนที่ยำมาตยศิริคุตกล่าวกับกวีว่า ไม่อยากให้มนุษย์ต้องมารับโทษทัณฑ์เช่นนี้ ความว่า “เรากำเนิดเกิดกายก็หมายความว่า

สังขารไม่พินทุตนเปณผิ เมื่อคิดชั่วตัวต้องมาเป็นราศี แสงวดีก็ประโยชน์โพธิญาณ
เราท้าวหน้าเกิดมาเป็นมนุษย์ บริสุทธิอย่างยิ่งสิ่งสังขาร ควรตรัสที่นึกถวิลทางศีลทาน
จะเป็นการช่วยตนให้พ้นภัย” (น. 11) และในตอนท้ายที่กวีกล่าวถึงเจตนาในการแต่ง
เรื่องนี้ด้วยปรารภนาจะเตือนใจมนุษย์ ความว่า “จึงแปลงธรรมคำเห็นเป็นเสนาะ
ให้พริ้งเพราะสุนทรฟังอ่อนหวาน ... แต่เพียงพอเตือนให้กลัวชั่วบัดนี้ เชิญอ่านธรรม
จำเกิดประเสริฐดี ... จะได้นึกห่วงหลังถึงสังขาร ชาติทุกข์ทุกกายหลายประการ เหลือ
ประมาณทุกข์เท่าเขาศิริ” (น. 39-40) ทำให้ผู้อ่านรับรู้อารมณ์ความปรารถนาที่จะช่วย
ให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

ใน “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) พบเนื้อความที่ทำให้ผู้อ่านรับรู้
อารมณ์ในตอนที่กำลังคิดว่าตนใกล้จะตายจึงรู้สึกโศกเศร้า ทำให้ผู้อ่านรับรู้
ความโศกเศร้าของกวี ความว่า “อัสสาสะระวรระทวยระทด แสนกำสรดสังลา
น้ำตาไหล เจ็บครั้งนี้ชิวินคงบรรลย์ ขอลาไปไกลแล้วนะแก้วตา” (น. 321) ในระหว่าง
เที่ยวชมนรก กวีแสดงความรู้สึกสงสารเวทนาสัตว์นรกที่ต้องมาประสบกรรมเช่นนี้
เช่น “ไ้อ์บาปกรรมทำไว้ใครจะเคย คิดบ้างเลยว่าจะเป็นถึงเช่นนี้” (น. 331) “แล้วกระทำ
ช้าอย่างนั้นทุกวันไป ไ้อ์กระไรทรมานเหลือทานทน” (น. 332) และในตอนท้ายที่ไป
ถึงโลกันตนรก กวีแสดงความรู้สึกว่า “เห็นเขาทำโทษแล้วห้วนหวาด นึกอนาถเวทนา
น้ำตาไหล” (น. 337) เหล่านี้สื่อว่ากวีรับรู้ความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกแล้วเกิด
ความเวทนา ทำให้เกิดเป็นอารมณ์

ในนิราศนรกของแก้ว ลายทอง (2532) กวีแสดงการคร่ำครวญถึงความทุกข์
ทำให้เกิดอารมณ์จากการรับรู้ความทุกข์ของกวี ดังความว่า “ยามนี้ข้าเจ็บร้าวกว่า
นรก ข้าหมั่นหมกอยู่ในโลกอันโศกศัลย์ นรกเจ้าจักโหดร้ายเพียงไหนกัน เทียบสักเสี้ยว
แห่งคืนวันนี้ได้ไหม” เป็นการร้องทำทายนรกว่าความทุกข์ในนรกจะเทียบเท่าความทุกข์
ของเขาขณะนี้หรือไม่ เมื่อได้ไปชมนรกแล้ว กวีแสดงความรู้สึกเศร้าสลดสังเวชใจ
หลายตอน เช่น “ข้าเบือนหน้าด้วยสลดแสนหดหู่ ไม่อยากดูไม่อยากเห็นอยากเร้นหนี”
“ข้าเบือนหน้าเร้นหนีภาพที่เห็น ช่างโหดร้ายล้าเคียดเกินรับได้” บางตอนกวีกล่าวกับ
พระยายมแสดงความรู้สึกสังเวชใจว่า “น่าสังเวชหนอพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์ พวกเขาคิด
เพียงเสพสุขอันแสนสิ้น เพื่อลาภผลสักการะยอมพนัน วางเดิมพันชีวิต...อนิจจา” และ

ในตอนทีกวีได้ไปชมมรณของผู้มีอาชีพนักเขียน กวีแสดงอารมณ์ทุกข์เศร้าอย่างเด่นชัด ความเป็นว่า “ข้ามองดูทุกภาพที่ปรากฏ ใจสลดตระหนกถึงศักดิ์ศรี ชั่วชีวิตอ้างว้างของกวี จะมีใครไหมที่จะเข้าใจ” ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอารมณ์โศกเศร้าของกวี

ส่วนในนิราศปรโลกของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) พบภรณ์ารสในตอนทีกวีลาจากมารดาในสวรรค์ ความเป็นว่า “อภิวาทมารดาน้ำตาไหล ไ้อแม่จำลาก่อนจำจรไกล สะอื้นไห้โยหาแสนอาวรณ” (น. 64) เป็นการแสดงความโศกเศร้าที่ต้องจากมารดา แต่ในตอนทีกวีไปรณนั้นไม่พบภรณ์ารสเนื่องจากเน้นการบรรยายโทษทัณฑ์ลักษณะต่าง ๆ โดยทีกวีเองไม่ได้กล่าวถึงอารมณ์ความรู้สึกของตนต่อภาพที่เห็น

กล่าวได้ว่าภรณ์ารสที่พบในวรรณกรรมนิราศปรโลกเกิดขึ้นจากการพรรณนาความรู้สึกโศกเศร้าของกวีที่เห็นสัตว์นรกมีความทุกข์ทรมาน เกิดจากความทุกข์ของกวีเอง และเกิดจากความเมตตาสงสารปรารถนาอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

2) อัทภตรส

อัทภตรสคือความอัศจรรย์ใจ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะน่าพิศวง ซึ่งอาจเกิดจากการเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ เช่น เทวดา วิมาน สวรรค์ ฯลฯ (กุสุมา รัชมณี, 2549, น. 188) ในวรรณกรรมนิราศปรโลกพบอัทภตรสเฉพาะในเรื่องที่มีการเดินทางไปสวรรค์ ได้แก่ *นิราศสวรรค์* ฉบับโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ และ *นิราศปรโลก* ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ เนื่องจากภาพเทวดานางฟ้า วิมาน หรือสิ่งที่เป็นทิพย์ในสวรรค์ทำให้เกิดความรู้สึกอัศจรรย์ใจ

ใน *นิราศสวรรค์* ของโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (2492) มีการพรรณนาสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ทำให้เห็นความงามที่เหนือกว่าที่พบเห็นในโลกมนุษย์ เช่น “ถึงมหาพรหมมาเวลานั้นที่โศกศัลย์สร้างเศร้านันทาหาย วิไลเกินเพลินชมพรหมสบาย งามแพรวพราวด้วยสีมณีนิล พิมานทองผ่องผุดงามสุดไส แสนสุขโขชั้นพรหมสมถวิล ศิวิลไใหญ่กว่าในธานีทร หมดทั้งสิ้นของนิมิตรพิสดาร” (น. 15-16)

ในเรื่อง *นิราศปรโลก* ของพระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ (2542) มีการพรรณนาภาพสวรรค์ที่สวยงาม ก่อให้เกิดความอัศจรรย์ใจ เช่น ภาพวิมานของนางฟ้าองค์หนึ่ง “วิมานหนึ่งเลิศหรืออยู่ยอดเขา สูงเสลาสร้างกลางถิ่นแดน ... บัลลังก์แก้วแผ้วผ่อง

ธงทองชู พรมเงินปูพื้นปราสาทลำอังกา ข่ายทองคำคลุมครอบรอบปราสาทมาศ
ยอดปราสาทเสียดสรวงห้วงเวหา เสี่ยงกระดิ่งกรุ่งกรังดงบนหลังคา ห้อยระย้าหยดย้อย
ลอยลมบน” (น. 55)

กล่าวได้ว่าอัตพุทธรูปที่ปรากฏในวรรณกรรมนิราศปรโลกเป็นรสเด่นในนิราศที่มี
การเดินทางไปเที่ยวสวรรค์ อัตพุทธรูปที่เกิดขึ้นมักเกิดจากการเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์และเห็น
ความสวยงามตระการตาของเมืองสวรรค์ ก่อให้เกิดความชื่นชมยินดี เป็นการโน้มน้าว
จิตใจให้เกิดการกระทำความดี

3) ศฤงคารรส

ศฤงคารรสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร
เป็นรสเด่นที่สุดในวรรณคดีสันสกฤต กวีเกือบทุกคนล้วนกล่าวถึงศฤงคารรส แม้จะ
เป็นงานที่มุ่งแสดงรสอื่นก็ตาม (กุสุมา รัชมนิ, 2549, น. 150) ในวรรณกรรมนิราศ
ปรโลกพบศฤงคารรสไม่มากเพราะความรักไม่ได้เป็นแก่นเรื่องหลัก แต่ก็ยังพบ
ศฤงคารรสอยู่บ้างในบทที่กวีครวญถึงนางอันเป็นที่รัก ทำให้เกิดการรับรู้ความรักของ
กวีที่มีต่อนาง

ศฤงคารรสพบในนิราศดาวดึงษ์สวรรค์ของนายอยู่ และนิราศปรโลกของ
พระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ ตอนที่พรรณนาคิดถึงนาง แต่สังเกตได้ว่าเป็นเพียง
การแสดงความรักตามขนบการครวญถึงนางในนิราศ จึงสื่อถึงศฤงคารรสตามขนบ
เท่านั้น เช่น “หากน้องน้อยกลอยตามากับพี่ จะชวนขี่ชมชฎาสัตว์ไศล ภูมิประเทศเขตเขา
ลำเนาไพร ธารน้ำใสไหลเย็นเห็นฝูงปลา พรรณผิดแผกแหวกว่ายมาหลายหมู่ คลอเคลีย
คู่เคล้ากันสุขหรรา ปลายังรู้สู่สมภิรมยา แต่พี่มาจากน้องหมองฤดี” (พระมหาธัญวัฒน์
กิตติญาโณ, 2542, น. 34)

สรุปว่าศฤงคารรสพบในวรรณกรรมนิราศปรโลกที่มีการเดินทางไปสวรรค์
ส่วนนิราศที่มีการเดินทางไปนรกนั้นไม่ปรากฏศฤงคารรส

4) হাসยรส

হাসยรสคือความสนุกสนาน เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้
ภาวะขบขัน วรรณคดีสันสกฤตแบ่งภาวะขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ
ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขัน อีกลักษณะหนึ่งคือ

ความขบขันที่เกิดแก่ตัวละครเอง หมายถึงตัวละครรู้สึกขำขึ้นมาเองหรือมีคนทำให้ขำ (กุสุมา รัชมณี, 2549, น. 172-173)

ในวรรณกรรมนิราศปรโลกปรากฏหาสยรสเพียงเรื่องเดียวคือ “นิราศนรก” ของจวบ หงสกุล (2525) โดยเป็นรสเสริม เกิดจากอารมณ์ขัน ลีลาการประพันธ์และมุมมองของกวีในการบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านเกิดความขบขัน เช่น เล่าถึงการเลียนยศของตนเองว่าเกือบได้เป็นพลเรือตรีแต่ไม่ได้เป็นเพราะตายมานรกเสียก่อน “รับราชการรุ่งโรจน์โปรดเกศ ได้เลียนยศเลื่อนชั้นขึ้นทวี เกือบจะเป็นพลเรือตรีพอดีตาย” (น. 325) เมื่อกล่าวถึงการทำความดีกรรมชั่วก็มีอารมณ์ขันแฝง เช่น “เคยผิดศีล ‘อทินนา’ สี่ห้าครั้ง ... ถึง ‘มุสาวาทา’ ซ้ำก็ผิด แต่สุดคิดสุดจำนำมาเล่า ... กินอาหารร้านใครไม่ให้ทรัพย์ พอเจ็กนับทวงขอล่อเสียปน” (น. 326) กวียังบรรยายกิริยาอาการของพระยายมโดยใช้คำแสดงกิริยาของมนุษย์ทั่วไปทำให้เกิดความขบขัน เช่น “พญายมอมตุ้ยหน้ามู่ยโกรธ” (น. 328) “พญายมบ้ายบายอยู่หลายที” (น. 329) ในตอนท้ายมีการกล่าวถึงงานศพด้วยของตัวเองด้วยอารมณ์ขัน เช่น “คนแก่เฒ่าเศร้าหมองไม่ฝ่องศรี น้ำตาปริ่ไหลประอะเลอะถึงถัน” (น. 338) “ถ้ามาชานิดเดียวเสียใจคอ คงอ้อมมัดใส่โลง ชีโครงบาน” (น. 339) เป็นต้น

สรุปได้ว่ารสในวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณกรรมนิราศปรโลกมีทั้งหมด 6 รส ได้แก่ พิกัดสรส ภยานกรส กรุณารส อัฏฐตรส ศฤงคารรส และหาสยรส รสที่โดดเด่นในเรื่องที่เดินทางไปนรกคือพิกัดสรสและภยานกรส เนื่องจากกวีต้องการจะสื่อให้เห็นถึงความน่ารังเกียจขยะแขยงของโทษที่สัตว์นรกต่าง ๆ ได้รับ เพื่อให้ผู้อ่านเกรงกลัวการทำความผิดเพราะกลัวว่าจะต้องตกนรก รสที่โดดเด่นในเรื่องที่เดินทางไปสวรรค์คืออัฏฐตรส เนื่องจากกวีต้องการแสดงภาพความสวยงามสุขสบายในสวรรค์ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความอัศจรรย์ใจและอยากทำความดี เมื่อตายไปจะได้ไปสวรรค์ รสวรรณคดีเหล่านี้จึงสอดคล้องกับแนวคิดและจุดมุ่งหมายของวรรณกรรมนิราศปรโลกที่มุ่งสอนหลักพุทธศาสนาเรื่องการทำความดีละเว้นความชั่ว และแนวทางประพฤติปฏิบัติตนตามบรรทัดฐานสังคม

5. บทสรุป

จากกลวิธีประพันธ์ที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า วรรณกรรมนิราศปรโลกมีกลวิธีประพันธ์ 3 กลวิธี คือ กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาโดยใช้บทสนทนาและการพรรณนาเพื่อสื่อแนวคิดคำสอน การดำเนินตามขนบวรรณกรรมประเภทนิราศเพื่อแสดงเนื้อหาการเดินทางไปยังนรกและสวรรค์ และใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสร้างจินตภาพอารมณ์ และความราบรื่นไพเราะของบทประพันธ์ กลวิธีประพันธ์เหล่านี้ก่อให้เกิดรสวรรณคดี ช่วยโน้มน้าวอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านให้คล้อยตามในการละเว้นการทำชั่ว และมุ่งทำความดีตามจุดหมายของการประพันธ์

ในด้านเนื้อหาของบทประพันธ์ เมื่อพิจารณาเทียบกับไตรภูมิพระร่วงและเรื่องพระมาลัยแล้ว กล่าวได้ว่ากวีได้รับแนวคิดเรื่องนรกสวรรค์และลักษณะการทำบุญทำบาปที่ส่งผลต่อชีวิตหลังความตายของมนุษย์จากไตรภูมิพระร่วงและพระมาลัยซึ่งเผยแพร่อยู่ในสังคมไทยเป็นเวลานานแล้ว อิทธิพลอีกด้านหนึ่งคือกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาด้วยบทสนทนาซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระมาลัย นอกจากนี้ ขนบวรรณกรรมร้อยกรองไทยยังมีอิทธิพลสำคัญในการสร้างสรรค์ด้วย ดังจะเห็นว่ากวีให้ความสำคัญกับการดำเนินตามขนบการประพันธ์ของไทย ทั้งการดำเนินตามขนบวรรณกรรมนิราศและการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่นิยมในการประพันธ์วรรณกรรมร้อยกรองไทย

จากเนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอดังกล่าวนี้นี้ทำให้วรรณกรรมนิราศปรโลกทำหน้าที่ปลูกฝังแนวคิดพุทธศาสนาเรื่องการทำความดีละเว้นความชั่ว โดยใช้การโน้มน้าวจิตใจให้คาดหวังความสุขสบายในสวรรค์เป็นรางวัลจากการทำดี และให้เกรงกลัวความทุกข์ทรมานในนรกซึ่งเป็นโทษทัณฑ์จากการทำชั่ว โดยมีการเพิ่มลักษณะการกระทำชั่วที่สอดคล้องกับยุคสมัย จึงกล่าวได้ว่าวรรณกรรมกลุ่มนี้ทำหน้าที่ในการสอนหลักธรรมทางศาสนาและการขัดเกลาทางสังคมผ่านวรรณกรรมรูปแบบใหม่ คือการผสมผสานวรรณกรรมคำสอนศาสนาเข้ากับรูปแบบวรรณกรรมนิราศ

เอกสารอ้างอิง

- กุสุมา รัชชมนี. (2549). *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ธรรมสาร.
- แก้ว ลายทอง. (2532). *นิราศนรก*. นิรันดร์.
- จวบ หงสกุล. (2525). *รวมนิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุล*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ชลดา เรืองรัชชิต. (2552). *กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน กาพย์เห่निราศแรมรสร้าง*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โชษิตา มณีใส. (2557). *วรรณกรรมร้อยกรองไทย*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. (2504). *นิราศสุนทรภู่*. คุรุสภา.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). *หอมโลกวรรณศิลป์*. ปาเจรา.
- นายอยู่. (2437). *นิราศดาวดึงส์สวรรค์*. โรงพิมพ์วัชรินทร์.
- นิตยา แก้วคัลณา. (2557). *บทพรรณนาในกวีนิพนธ์ไทย : ลีลา ความคิด และการสืบสรรค์*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิตยา แก้วคัลณา. (2563). *จินตภาพในวรรณกรรมไทย: วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ การสืบสรรค์ และแนวทางการศึกษา*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิราศนรก*. (2468). โรงพิมพ์ศิริวัฒนา.
- นิราศสวรรค์*. (2492). โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (วัดเกาะ).
- ปาริชาติ คลีฉายยา. (2562). *บทพรรณนาคร่ำครวญในวรรณกรรมสมัยอยุธยา ตอนต้น: แนวคิดและการสร้างวรรณศิลป์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Thammasat University Digital Collections. <https://doi.org/10.14457/TU.the.2019.1285>
- พจניים เห็นพิทักษ์. (2515). *การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ]. Srinakharinwirot University Institutional Repository (SWU IR). <https://hdl.handle.net/20.500.14740/27124>

พระมหาธัญวัฒน์ กิตติญาโณ. (2542). *นิราศปรโลก*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา (วันจันทร์). (2533). *นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย]. E-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
<https://e-thesis.mcu.ac.th/items/953>

รัตนา โอษฐ์ชัยพราย. (2528). *นิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula DigiVerse.
<https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.1985.712>

ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย*. ยูเนียน อุบลราชธานี. *รื่นฤทัย สัจจพันธุ์*. (2516). *นิราศคำโคลง : การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula DigiVerse. <https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.1973.229>

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2544). *ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี*. ประพันธ์สาส์น. *ลักษณา ไตวิวัฒน์*. (2531). *วรรณกรรมไทยประเภทร้อยกรองลิลิตและนิราศ*. ม.ป.พ. *วรรณัน จักร*. (2567). การเดินทางในวรรณกรรมกลุ่มนิราศปรโลก. ใน รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการ การประชุมวิชาการระดับชาติ SMARTS ครั้งที่ 13 “Towards a Sustainable World: The Roles of Humanities and Social Sciences in Achieving Sustainable Development Goal” (น. 225-238). คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วัชร รมะนันท์. (2517). *ลิลิตและนิราศ*. โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2541). *หวังสร้างศิลปินภูมิิต เพรศแพรว การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สุปาณี พัดทอง. (2552). “เรือ” ในวรรณคดีนิราศ : มโนทัศน์กับการสร้างวรรณศิลป์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula DigiVerse. <https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.2009.2002>
- สุภาพร พลายเล็ก. (2541). นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ : การสืบทอดขนบวรรณศิลป์ จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula DigiVerse. <https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.1998.1058>
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2567). หนังสืออุเทศภาษาไทย ชุดบรรทัดฐานภาษาไทย เล่ม 6 : ฉันทลักษณ์และขนบการเขียนร้อยกรอง. องค์การค้ำของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพครูและบุคลากรทางการศึกษา.